

РЕГІОНАЛЬНА УПРАВЛІНСЬКА ЕЛІТА: НА ШЛЯХУ ДО ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

It is known, that leading role in reforming of any society play those social agents, who are attended to practical embodiment of state decisions on local level. It explores in article, on base of empiric researches, which were carried out with author's participation, what the modern regional administrative elite in Ukraine is marginal. Author comes to conclusion, that marginality is inherent to spokesmen of explored community. Most of them didn't pass through the stage of re-socialization yet, i.e. learning of new forms of social action, in that time as they allegedly gave up old ones, inherited from soviet times. It proves, that it exists a break of interests and identities of lower, regional layers of public servants with central governmental organs. It germinates inability of given social formation to formalize itself as a group, to find an own place in structure of contemporary public relations and to master a new social role. Author marks, that application of rationality elements in management can become a factor, which will promote of overcoming of existing in authority vertical line contradictions, that, in one's turn, will promote a more successful realization of social reforms in Ukraine.

Відомо, що головну роль у реформуванні будь-якого суспільства грають ті соціальні агенти, що займаються практичним втіленням державних рішень на місцях. У статті, на основі емпіричних досліджень, що були проведені за участю автора, робиться спроба визначити, що ж являє собою сьогодні регіональна управлінська еліта в Україні. Автор доходить до висновку, що представникам досліджуваної спільноти властиві типові риси маргінальності. Доводиться, що існує розрив інтересів та ідентичності нижчих, регіональних верств державних службовців із центральними органами влади, що породжує нездатність даного соціального утворення оформитися як групи, знайти власне місце в структурі сучасних суспільних відносин і засвоїти нову соціальну роль. Автором відзначається, що застосування елементів раціональності в управлінні, може стати тим чинником, що буде сприяти подоланню існуючих протиріч усередині владної вертикалі, що в остаточному підсумку буде сприяти більш успішному проведенню соціальних реформ в Україні.

Ключові слова: соціальна ідентичність, раціональність, соціальні практики, соціальна трансформація, маргінальність, ресоціалізація.

Не секрет, що провідну роль у реформуванні будь-якого суспільства відіграють саме ті агенти, що займаються практичним втіленням державних рішень безпосередньо на місцях. Тому сьогодні, для більш ефективного здійснення економічних та соціальних перетворень, важливо зрозуміти, що ж являє з себе регіональна управлінська еліта, яким чином вона відповідає вимогам часу, та наскільки вона спроможна реалізувати ті задачі, що стоять перед нею, наскільки інкорпоровані нею цінності, що проголошуються на самому високому державному рівні.

Чинником утворення тієї або іншої соціальної групи, класу, як стверджував К.Маркс, служить усвідомлення спільності інтересів, "коли члени її представницьких груп починають боротися не тільки за захист економічних інтересів довіритель, але й за захист і розвиток самої організації" [1, с.186], що на нашу думку неможливо без усвідомлення ідентичності її нижчих та верхніх верств, без наявності єдиної мети розвитку соціального утворення. У той же час, слід зазначити, що сьогодні управлінська еліта в Україні не є монолітним утворенням. У процесі реалізації своїх функцій відбувся її підрозділ на два шари: дуже маленьку групу вищих лідерів, які розподіляють між собою ключові позиції в суспільстві, і значно більш широку групу фігур, що підпорядковані ним, які займаються поточними питаннями управління і борються за місця в соціальній ієрархії, які наблизять їх по

Котуков Олександр Анатольович – аспірант кафедри соціології Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, провідний спеціаліст інформаційно-аналітичного відділу Української Академії державного управління при Президенті України (Харківський філіал) (т.: (0572) 21-88-84)

багатьох чинниках до вузької правлячої групи. Їх діяльність завжди вважалася в суспільстві однією з самих престижних. Такі групи завжди служать найближчою опорою влади. Г.Моска їх називав "середнім класом", але за своїм статусом в суспільстві вони завжди вище середнього. Від підготовленості, культурності, соціальної активності і політичної гнучкості правлячого класу, особливо його опори - середніх шарів, за Г.Москою і залежить доля і перспектива даного суспільства загалом. Одно з головних завдань цієї спільноти, за Г.Москою, полягає в обґрунтуванні легітимності правлячого класу. Але, на нашу думку, спектр завдань цієї групи набагато ширше.

Однією з характерних рис пострадянських суспільств є маргіналізація всіх верств населення, змінюються соціальні ролі та функції тих чи інших соціальних спільнот, відбувається руйнація сталих соціальних зв'язків, змінюється сенс та характер поведінки більшості суб'єктів соціальної дії. Влада, взагалі, та її представники на місцях, в цих умовах виступають тією силою, що повинна забезпечувати стабільність та поступовий розвиток суспільства, гарантувати кожному умови, для реалізації його здібностей та потреб. Сьогодні, що проголошується і в основних положеннях адміністративної реформи, змінюється і роль державних органів у суспільстві. Від функції контролю, нагляду та примушення вони повинні перейти до функції надання соціальних послуг населенню. Ці задачі потребують збільшення елементів раціональності, застосування творчого підходу у поведінці управлінців.

Але, слід зазначити, що й самі державні службовці на нинішньому етапі розвитку нашого суспільства є маргіналами. З одного боку, в них ще живуть принципи та методи керівництва, що вони успадкували з минулого, а з іншого, розвиток демократичних відносин. Крім того, адміністративна реформа, що проводиться у країні, потребує від них пошуку нових шляхів до реалізації власних функцій у суспільстві. Структура регіональної управлінської еліти також є достатньо неоднорідною. Ця неоднорідність виникає з ряду чинників, головні з котрих такі: наявність соціального капіталу, тобто зв'язків, знайомств, що можна було б використовувати з метою одержання тієї або іншої вигоди; місце роботи: однакові за статусом посади в обласних і районних органах влади істотно забезпечують різні можливості і різноманітні стилі життя. Незважаючи на невисокий рівень оплати праці, статус державного службовця забезпечує наявність певного роду переваг, що є достатньо привабливим для різноманітних вікових груп. Люди середнього віку йдуть на державну службу з метою одержання стабільної заробітної плати, молоді ж люди бажають зробити кар'єру і заробити так званий соціальний капітал.

Соціальні зміни, що переживає наше суспільство, сьогодні супроводжуються економічною кризою, відчутним погіршенням рівня життя багатьох верств населення. Й.Хейзинга казав, що "економічний розлад є одним з проявів набагато більш широкого культурного процесу"[2, с.5]. Дослідники відзначають наявність у соціумі кризової свідомості, що породжена соціально-культурними трансформаціями. "В процесі таких трансформацій гине одна культура та народжується інша" [2, с.10]. Ці трансформації призводять до масової дезорієнтації, втрати багатьма членами суспільства ідентифікацій, індивідуальних і групових. Кризова свідомість трансформується у катастрофічну, коли життєвий простір стає непридатним для життя, і все це супроводжується зростанням соціального песимізму, пасивністю, невпевненістю у майбутньому. Ці ознаки, на нашу думку, відносяться і до представників регіональної еліти.

Інформаційно-аналітичним відділом Харківського філіалу Української Академії державного управління при Президентові України протягом 1998-2000 років було проведено серію соціологічних досліджень серед представників управлінської еліти чотирьох областей України: Полтавської, Сумської, Харківської та Луганської. Однією з цілей досліджень, що проводилися, було з'ясування саме того, якими сьогодні є ті люди, що відповідають за соціально-економічне реформування українського суспільства, які настрої, зразки соціальної дії властиві представникам даної спільноти.

Результати дослідження¹ показали, що серед членів регіональної управлінської еліти поширені настрої соціального песимізму та невпевненості. Одним з чинників, що обумовлює такі детермінанти перцепції соціальної реальності, є низьке матеріальне становище державних службовців. Так, 43% респондентів стверджують, оцінюючи матеріальне становище своєї сім'ї, що *усі гроші витрачаються лише на продукти і придбання необхідних недорогих речей*, а 37% – що *грошей не вистачає навіть на необхідні продукти*, тобто переважна більшість опитаних відносять себе до категорії найменш забезпечених прошарків населення.

В цілому, управлінці, оцінюючи становище, що вони займають в суспільстві, відмічають існуюче у них незадоволення. Індекс у відповідях на запитання “Чи задоволені Ви тим становищем, що сьогодні займає в суспільстві?” дорівнює 3,65².

Одним з найбільш розповсюджених серед управлінців настроїв сьогодні є *тривога* – 51% опитаних, найбільші показники відчуження тривоги розповсюджені серед осіб, яким більше 50 років (62%); серед більше ніж чверті опитаних домінують такі настрої, як *обурення, гнів* (29%). І лише для 6% респондентів характерними є *упевненість та спокій*, для 2% – *задоволення*.

Деякими науковцями стверджується, що “соціалістична система сформувала досить виражений соціальний феномен, що має різні категоріальні визначення у різних науках, – у соціології це називається патерналізмом, – головною суттю якого є відсутність у людини особистої відповідальності не тільки за долю суспільства загалом, але й за власну долю” [3, с.35]. На нашу думку, ці якості успадкували і представники тієї соціальної спільноти, що описується нами. Цей чинник є одним з тих головних, що зумовлюють соціальні дії державних службовців. Так, відповідаючи на запитання стосовно того, хто повинен нести відповідальність за економічну ситуацію у країні, респонденти основну відповідальність покладають на центральні органи влади, в той час, як відповідальність місцевих органів влади значно нижче (табл.).

Таблиця.

**Розподіл суджень експертів у відношенні до питання:
“Хто повинен нести відповідальність за теперішній економічний стан?”**

	Суб'єкти відповідальності	% до всіх відповівших
1.	Президент	60
2.	Уряд	56
3.	Верховна Рада	52
4.	Правляча еліта	37
5.	Керівники держпідприємств	10
6.	Місцеві органи виконавчої влади	10
7.	Міжнародні банки, фонди, організації	9
8.	Народ	7
9.	Політичні партії	5
10.	Місцеві ради	5
11.	Підприємці	1
	Завагались відповісти	5

¹У статті наведені дані соціологічного опитування, що проводилося інформаційно-аналітичним відділом УАДУ ХФ серед представників органів виконавчої влади і місцевого самоврядування Луганської, Полтавської, Сумської і Харківської областей (державних службовців IV-VI категорії,) в період з 1 березня 1998 року по 1 березня 2000 року (N=816).

² За шкалою від 1 до 5, де 1 означає – повністю задоволений, 2 – скоріше задоволений, чим ні, 3 – важко сказати, задоволений чи ні, 4 – скоріше не задоволений, 5 – повністю не задоволений.

Звинувачувальні тони на адресу верхівки політичної еліти держави простежуються і в відповідях на запитання: "Що ж явилось причиною економічної кризи в Україні?" Значна частина опитаних (43%) стверджують, що причиною економічної кризи є *некомпетентне керівництво державою*.

О.Донченко та А.Овчаровим відмічається [4], що соціально-економічне реструктурування соціуму складається з трьох частин. Перша – пристосування до ситуації, ресоціалізація; друга – пересоціалізація, вибір тієї чи іншої діяльності на основі власних потреб та інтересів, третя – інтеграція, включення себе до певного середовища, консолідація з іншими представниками спільноти. На нашу думку, державні службовці на регіональному рівні зараз опинилися у ситуації, коли діяльність вже обрана, а етап ресоціалізації більшість з них ще не пройшли. Тобто з'являється ситуація, коли багато з них не в змозі професійно виконувати ті завдання, що ставляться центральною владою перед ними.

В той же час, керівництво держави не забезпечує гідний рівень життя працівникам органів державної влади, що породжує відсутність ідентифікації більшості працівників державних органів з владою і покладання усїєї відповідальності за ситуацію в країні на вище керівництво державою. Так, 51% опитаних звинувачують, в першу чергу, саме керівництво країною в тому, що багато людей в Україні живуть бідно. Саме керівництво державою, на їх думку, не здатне платити людям по заслугах (66%), припинити падіння виробництва, зростання цін (62%), припинити розкрадання національних багатств України, що чиниться сьогоднішніми "багатими" (57%). Такі фактори, як *недостатня професійна освіта, кваліфікація (8%), небажання працювати, надії на допомогу інших (9%), нездатність працювати (10%)*, – не розглядаються респондентами як суттєві фактори бідності. Неототожнення себе з владою, політичним керівництвом держави, небажання взяти на себе відповідальність за перетворення, що здійснюються, є, на нашу думку, тими визначальними чинниками, що найкращим чином підкреслюють сьогоднішні властивості членів регіональної управлінської еліти.

Характеристиками сформованості будь-якої соціальної групи, за нашою думкою, є наявність таких ознак: усвідомлення власної ідентичності, спільного соціального інтересу, схожість практик, стилю життя, споживання, наявність схожих капіталів, а також, наявність у групи авангарду, що відстоює її інтереси. Як ми бачимо з наведених даних, саме розрив інтересів та ідентичності нижчих, регіональних верств державних службовців з центральними органами влади і породжує неспроможність даної соціальної верстви оформитися як групі, знайти власне місце та засвоїти нову соціальну роль, яку повинні виконувати нові управлінці нової України. Соціальна трансформація, що відбувається в Україні, повинна призвести і до зміни відносин у полі взаємодії між суб'єктами владної вертикалі, знаходженню взаєморозуміння між тими, хто приймає рішення і виконавцями цих рішень.

Однією з ознак будь-якого соціального простору є схильність агентів діяти за встановленими зразками поведінки, які раніше призводили до успіху. У часи соціальних трансформацій змінюються саме ці зразки, і якщо актор діє традиційно, згідно з усталеними культурними нормами поведінки, це призводить до втрати власного статусу, та погіршення загального життєвого рівня. У такій ситуації, кожній дійовій особі завжди потрібно мати час, коли він під впливом соціальних умов, що його оточують, змінить власні практики, та знайде власне місце у новій соціальній структурі. Тривалість цього процесу залежить від того, наскільки нові соціальні умови відповідають "культурному архетипу", що закладений у свідомість того чи іншого агенту. Альтернативі, глибинні зрушення у свідомості переживають усі члени суспільства, які знаходяться на межі зламу культурної системи. Для того, щоб цей процес пройшов якомога швидше і безболісно, потрібно довести, саме довести, а не нав'язати тим, хто знаходиться на позиції поміж провідниками змін та населенням, необхідність докорінної перебудови усїєї системи соціально-економічних та владних відносин у країні, провести кваліфіковане професійне навчання тих, хто відповідає за проведення реформ у країні на місцях. Задля зміни характеру та напрямку діяльності будь-якого актора повинна існувати якась мотивація. Кожна наша дія так чи інакше вмотивована. Як

стверджував А.Шюц, мотивація існує двох видів: емоційна – “тому, що” і раціональна – “для того, щоб”. У першому випадку у актора немає розуміння сенсу цієї мотивації, в другому – цей сенс чітко і адекватно обгрунтований. Тому, застосування нових елементів раціональності в управлінні, в побудові відносин у власній вертикалі, може стати тим чинником, що зумовить швидкий перехід на стандарти управління державою, яких ми прагнемо досягти. Влада повинна бути єдиною у своїх думках та намаганнях щодо того, яким чином і яким шляхом необхідно здійснювати перетворення у суспільстві. Представники владної вертикалі повинні ототожнювати себе один з іншим. Без виконання цієї умови неможливо сподіватися на вдалий результат реформ, що проводяться.

Література:

1. Бурдые П. Социология политики. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
2. Попова І. Буденна свідомість у перехідному суспільстві // Соціологія: теорія, методологія, маркетинг. – 1999. – №1. – С.5-22.
3. Головаха Є. Паніна Н. Патологія посттоталітарного суспільства // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 5. – С.19-39.
4. Донченко О., Овчаров А. Адаптаційний невроз соціуму як наслідок управлінської кризи // Соціологія: теорія, методологія, маркетинг. – 1999. – №1. – С.23-26.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

ББК 74.04

УДК 316.334:37

Сидоренко О.Л.

ДЕРЖАВНІ І ПРИВАТНІ ВУЗИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНЕ ТА ОСОБЛИВЕ

Fundamental differences between state and private higher education institutions are studied. The system of fundamental differences are considered by the author in the enumeration of the basic social functions and the way of their realization by the state and private higher education institutions; forms of their activities; ways of financing; forms of taxation and law provision; education component structure; high level of responsibility for the results of activities; specific microclimate in non-state higher education institutions; system of activities stimulation. The importance of the positive changes in the social system which promoted the origin of the basically new conception of the education development is determined. The methodological base of this conception is the principles of social determination; humanization and psychological basing; competence and scientific activities; succession and continuity; collectivism and corporativeness, etc.

Social macroenvironment as a factor of new education subjects development and realization of the principles of the Ukrainian civil society development, which is decisive for the education system, is considered. The conclusion is made as to the necessity of mutual completion of the state and non-state sectors in education as a factor, which will meet the interests of the whole society.

Ключові слова: державні вузи, приватні вузи, принципи діяльності, соціальні функції, громадянське суспільство, система освіти.

Трансформаційні зміни українського суспільства, його рух до ринку і демократії викликали до життя альтернативні форми та види діяльності соціальних суб'єктів. Серед них можна назвати і систему приватної освіти. Поява недержавного сектора в сучасній системі освіти стала новим струменем у розвитку українського соціуму, який неминуче спричинив ряд його змін і поставив на порядок денний питання про специфіку ролей державних і приватних ВНЗ в Україні.

Сучасні дослідження дозволяють говорити про ряд принципових відмінностей між державними і приватними вузами, які визначають стратегію управління не тільки в різних секторах системи освіти, але й суспільною системою загалом.

Перша принципова відмінність – у переліку базових соціальних функцій і характері їх реалізації державними і приватними вузами. Виконання державного замовлення на підготовку фахівців того чи іншого профілю державними вузами, його орієнтація на задачу такого вузького плану, мабуть, і стало одним з чинників, що спричинив появу

Досліджуються принципові відмінності між державними та приватними вищими навчальними закладами. Система принципових відмінностей автором вбачається: у переліку базових соціальних функцій і характері їх реалізації державними і приватними вузами; у формі їх діяльності; засобах фінансування; формах оподаткування та правового забезпечення; у структурі освітніх компонентів; високому рівні відповідальності за результати праці; специфічному мікрокліматі в недержавних ВНЗ; системі стимулювання праці. Зазначається важливість позитивних змін у соціальній системі, які сприяли появі принципово нової концепції розвитку освіти. Методологічною базою цієї концепції є принципи соціальної детермінації; гуманізації і психологізації; компетентності та наукової діяльності; спадкоємності і безперервності; колективізму і корпоративності тощо.

Розглядається соціальне макросередовище як фактор розвитку нових суб'єктів освіти й реалізації принципів становлення в Україні громадянського суспільства, що є визначальним для системи освіти. Робиться висновок щодо необхідності взаємодоповнення державного і недержавного секторів в освіті як чинника, що задовольнить інтереси всього суспільства.

Сидоренко Олександр Леонідович – начальник Управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації, член-кореспондент Академії педагогічних наук України (т.: (0572) 40-10-09)

приватних вищих навчальних закладів. Останні, у свою чергу, зорієнтовані на суспільне замовлення, виконання якого реалізує права всіх суб'єктів освітнього процесу. Така спрямованість діяльності приватних вузів найбільшою мірою відповідає потребам соціальної системи сучасного українського суспільства. По-перше, можна говорити про появу (можливо далеко не завжди вимушену) цілісного суспільного інтересу у сфері освіти, що само по собі постає й консолідуючим чинником, і стимулом у розвитку освітніх послуг. По-друге, орієнтація приватних вузів на потреби часу знімає протиріччя, що склалися між суспільством і державою.

Нетрадиційність приватних вузів для менталітету і соціальної реальності громадян України визначила факт виконання ними функції експериментального полігона, тому що вони провадять свою діяльність для суспільства під державним контролем, використовуючи при цьому інноваційні методи і форми роботи.

Окреслюючи функціональні відмінності між державними і приватними вузами, не можна забувати, що ця різниця не знімає з них задачі реалізації глобальної функції системи освіти – формування інтелектуального потенціалу суспільства. І досить проблемною здається сьогодні реалізація визначеної мети, враховуючи суворо дозовані інноваційні елементи в системі освіти.

Специфіка виконання приватними вузами своїх функцій багато в чому визначається тим, що на перше місце в їх діяльності передусім був поставлений принцип цінності освіти та її пріоритетного положення в розвитку соціальної системи. Трансформація більшості складових суспільного, політичного, духовного життя кардинально змінює характер реалізації властивих вищій освіті соціальних функцій. І в цьому плані відмінності між державними і приватними вузами очевидні.

Друга різниця між державними і приватними ВНЗ – форми їх діяльності. Відмінності між двома типами вузів неминуче породжують ситуацію неприйнятності для них однакових форм роботи. Підкоряючись загальноприйнятим стандартам, державні вищі навчальні заклади працюють за централізованими державними програмами. Приватні ж вузи, керуючись суспільними інтересами, знаходяться в постійному пошуку авторських програм і концепцій, які дозволяють особистості повною мірою реалізуватися навіть в умовах нестабільного суспільства.

Аналізуючи форми діяльності зазначених двох типів вузів, можна зауважити, що неприйнятність використання приватними вузами застарілих і не відповідних вимогам сучасного розвитку методів роботи породжує високий рівень динамізму, активного інноваційного пошуку в межах їх діяльності. А це, у свою чергу, гарантує суспільний прогрес, викорінювання застою в національному розвитку.

Третя принципова відмінність між вузами державними і приватними – в засобах фінансування, у формах оподаткування, а також у правовому забезпеченні. Нині державні вузи мають і прями, і зумовлені опосередкованими чинниками переваги в порівнянні з приватними. До таких переваг можна віднести: пільгове пенсійне забезпечення, безкоштовне використання навчальних площ, безоплатну експлуатацію матеріально-технічної бази тощо.

Приватні вузи в Україні функціонують на засадах повного самофінансування. При цьому основними фінансовими джерелами їх діяльності є:

- оплата за навчання;
- кошти, отримані за надання широкого спектра освітніх послуг поза навчальним процесом;
- спонсорські вкладення;
- співпраця з різними, у тому числі й міжнародними, фондами тощо.

Незважаючи на різноманітність фінансових надходжень до приватних ВНЗ, вони знаходяться в дискримінаційному положенні порівняно з державними, оскільки нинішня система оподаткування фактично порівняла освітню діяльність приватних вузів і комерційну діяльність. Таке положення спричиняє ряд тенденцій як позитивного, так і негативного характеру. До перших відноситься зовнішнє стимулювання розвитку системи якостей, що дозволяє не тільки вижити у складних умовах, але і творчо трансформувати свою діяльність.

Нарівні з цим відбувається постійне розширення контактів, їх зміцнення з фінансовими і підприємницькими структурами, особливо зацікавленими в отриманні висококваліфікованих фахівців.

Безумовно, жорстка система фінансування і оподаткування серйозно диференціює діяльні стратегії приватних вузів. У зв'язку з цим, можна говорити про три основні типи приватних вузів за характером фінансування.

Аналогічна ситуація склалася і відносно правової бази діяльності вузів. Проте, як показують дослідження, активна діяльність приватних вищих навчальних закладів у розв'язанні даних питань призвела до ситуації, коли обсяг правосуб'єктності державного ВНЗ наближується до обсягу правосуб'єктності вузу недержавної форми власності. Ключовим принципом правової бази діяльності ВНЗ, незалежно від форми власності, повинна стати вимога створення таких установ у чітко встановленій законодавством формі некомерційних організацій. Тобто приватні ВНЗ потрібно законодавчо визнавати некомерційними організаціями, і це має бути відображено у спеціальному законодавстві стосовно сфери освіти.

Недостатня розробка законодавства у сфері недержавного сектора системи освіти стає перешкодою не тільки для його внутрішнього розвитку, але й для перетворення його в цілісну систему єдиного освітнього простору.

Ще одна відмінність приватних і державних вузів – у структурі освітніх компонентів. У даному аспекті мова йде передусім про співвідношення традиційної моделі освіти для державних вузів і впровадження приватними вузами триступінчатої моделі організації післясередньої освіти. В умовах активних трансформаційних змін остання є найбільш адекватною вимогам соціуму. Вона дозволяє оперативні коригувати напрями навчання студентів за допомогою індивідуалізованого підходу, що, у свою чергу, оптимізує процес регулювання змін, наприклад, у сфері зайнятості.

Структурні зміни суспільства відбилися на структурних змінах процесу навчання. В умовах запровадження навчання за новими спеціальностями деякі державні вузи не зуміли забезпечити навчальний процес кадрами, адекватною навчальною інфраструктурою, спеціалізованими бібліотеками, навчальними і науковими технологіями. Така ситуація неминуче сприяє процесу зниження якості освіти, особливо академічної. У зв'язку з цим, досвід приватних вищих навчальних закладів відіграє неабияку роль.

Особливе значення, обумовлене структурною диференціацією суб'єктів освіти, має проблема кадрів в державних і приватних ВНЗ. Соціальна й економічна ситуація, що склалася в більшості державних вищих навчальних закладів, визначила тенденцію до "розпорошення" кваліфікованих кадрів, масового сумісництва, що в сьогоденних масштабах несприятливо позначається на якості освіти.

Ще одна проблема пов'язана з вимушеною переорієнтацією величезної кількості викладачів на інші види діяльності. У ході цього процесу відбувається неминуча втрата інтелектуального потенціалу країни.

Пануюча ситуація спрямованості діяльності ВНЗ на задоволення тільки поточних потреб призводить до зниження ролі фундаментальних робіт, а надалі призведе до їх зникнення. Враховуючи те, що саме фундаментальні дослідження закладені в основі середньострокового і довгострокового планування розвитку, значна увага до них з боку приватних ВНЗ є позитивним чинником в розвитку освіти в Україні. Проте, враховуючи вади законодавчої бази, під час трансформації структур вищої освіти необхідно забезпечити захист окремих напрямів підготовки фахівців і фундаментальних досліджень, важливих для майбутнього суспільства.

П'ята відмінна риса приватних ВНЗ – високий рівень відповідальності за результати своєї праці. Приватний вуз більш незалежний фінансово і творчо, що об'єктивно породжує велику відповідальність перед суспільством і державою, перед всіма суб'єктами освітнього процесу. Така ситуація вимагає від цих суб'єктів постійного пошуку оптимальних шляхів вдосконалення своєї діяльності.

Необхідність формування престижу приватних ВНЗ на нинішній арені соціального життя визначає стратегію їх діяльності. Усіма своїми діями вони повинні доводити право на існування, а також потрібність і корисність суспільству. Наслідком цього є життєспроможність і відповідальність за кожний зроблений крок. Тому в основу внутрішньої стратегії діяльності приватних вищих навчальних закладів закладено глибокий професіоналізм викладачів, що забезпечує значну увагу до будь-якого студента і високий рівень їх підготовки.

Шоста відмінність приватних ВНЗ – це їх специфічний мікроклімат, збудований на повазі, взаєморозумінні і взаємодопомозі, що сприяє формуванню громадянськості, патріотизму. В умовах суспільного хаосу і аномії даний факт набуває особливого значення, а формування системи цінностей та ідеалів є одним з кардинальних завдань освіти.

Сьомою відмінністю державних ВНЗ від приватних є система стимулювання. Специфіка приватних вищих навчальних закладів дозволяє їм здійснювати як матеріальне, так і моральне стимулювання. У першому випадку – це своєчасна і максимально можлива для вузу заробітна плата, різні доплати і премії за активну роботу, виплата коштів і матеріальної допомоги на відпочинок, лікування, поліпшення побутових умов, максимальне розширення пільгового контингенту серед учнів і студентів. На особливу увагу заслуговує тенденція до створення у приватних ВНЗ кредитних спілок, пенсійних фондів та інших форм матеріальної взаємодопомоги. Перспективними в сучасних умовах є ідеї створення Опікунських рад, Рад сприяння, Асоціацій випускників тощо.

Принципом внутрішньої політики приватних ВНЗ є моральне стимулювання. Ринкові відносини жодною мірою не змінюють постійного прагнення людини до самоствердження, до оцінки своєї діяльності зі сторони. Звідси – ефективність нагородження грамотами, відмінними знаками, винесення подяк тощо.

Незважаючи на той факт, що виділені вище відмінності між державними і приватними вузами свідчать про окремі недоліки у становленні і розвитку механізму співіснування державних і приватних вузів, загалом можна зазначити ряд позитивних моментів.

По-перше, приватний сектор реально сприяє розширенню вищої школи, широкому залученню молоді в освітні процеси.

По-друге, приватні ВНЗ сприяють якісній підготовці фахівців з нових спеціальностей, необхідних нашому суспільству і відповідних рівню розвитку соціальних технологій. На жаль, державним ВНЗ притаманний значною мірою консерватизм, і вони не можуть забезпечити динамічну зміну напрямів підготовки фахівців, адекватну перебудові всіх сфер суспільного життя.

По-третє, система взаємодії державного і недержавного секторів сприяє зміцненню суспільних структур, що є противагою державним органам у формуванні освітньої політики.

По-четверте, у процесі взаємодії державних і приватних вузів відбуваються позитивні зміни в системі зайнятості.

Підґрунтям зазначених позитивних змін у соціальній системі переважно є принципово інша концепція розвитку освіти. Методологічною базою цієї концепції є принципи соціальної детермінації; гуманізації і психологізації; компетентності та наукової діяльності; спадкоємності і безперервності; колективізму і корпоративності тощо.

Об'єктивні умови ставлять недержавні вищі навчальні заклади в ситуацію гнучкого реагування на зміни інтересів і потреб суспільства загалом і його окремих елементів. Тому реалізація принципу соціальної детермінації дозволяє визначити "нішу" навчального закладу, стратегію й тактику його діяльності, зміст, форми й методи навчально-виховної роботи.

Соціальними детермінантами в діяльності приватних вузів виступають також загальнодержавні і регіональні особливості, менталітет населення.

Принцип гуманізації та психологізації базується на повазі до особистості з боку всіх суб'єктів навчального процесу, всіх, хто пов'язаний з діяльністю навчального закладу. При цьому людина і її особистість розглядається як мета діяльності навчального закладу

і як засіб для досягнення високого освітнього рівня суспільства. Гарантією успіху в досягненні таких цілей приватними вузами є індивідуалізація процесу навчання і виховного впливу.

Вказаний принцип вимагає дотримання норм моралі, поваги до традицій, психологічної компетентності й інтелігентності всіх керівників, викладачів, студентів, співробітників. Він передбачає повсякденну копітку, доброзичливу роботу з людьми, в основі якої – опора на їх найкращі якості і врахування психологічного стану, постійне прагнення до створення і підтримки стабільного комфортного мікроклімату в колективі, відмова від авторитарного стилю керівництва. Стержневою лінією в реалізації цього принципу повинна стати педагогіка партнерства, що закладена в підґрунтя освітньої діяльності приватних ВНЗ.

Принцип компетентності і наукової діяльності передбачає наявність серйозного досвіду вузівської роботи серед керівників і викладачів, уміння на професійному рівні виконувати свої обов'язки у відповідності з теоретичними і практичними напрацюваннями у сфері створення і розвитку приватної вищої школи. Відповідність принципу, що розглядається, уможливорюється лише за умов ґрунтовної базової підготовки, творчого настрою і прагнення до постійного підвищення професійного і загальнокультурного рівня.

Реальні процеси показують, що сучасний ВНЗ, у тому числі і приватний, не в змозі якісно забезпечити навчально-виховний процес без чіткої організації науково-дослідної роботи. Особливо актуальними в цьому аспекті є проблеми теорії і технологій педагогічного процесу, психологічних особливостей учасників системи освіти, науково-методичного забезпечення навчання тощо.

Принцип спадкоємності і безперервності в діяльності приватних ВНЗ заснований на безумовній необхідності критично аналізувати й ефективно використовувати накопичений історичний досвід, сучасні досягнення науки і системи освіти, потенційні можливості приватного сектора освіти.

Колективізм і корпоративність у діяльності недержавних вузів забезпечує шляхи створення унікальної атмосфери взаєморозуміння і співпраці, взаємної підтримки і зацікавленості. Однак формування колективу однодумців, працюючих в ім'я реалізації єдиної ідеї, досягнення єдиної мети передбачає стимулювання індивідуальної зацікавленості у творчій діяльності, створення максимальних умов для її розвитку.

На колективістських началах активно формується корпоративний патріотизм як вірність вузівським ідеалам і традиціям. Для приватних ВНЗ формування корпоративності, відданості колективу, упевненості в значущості, суспільної корисності і перспективності спільної справи є непорушною умовою успіху. Корпоративність у взаємовідносинах приватних ВНЗ робить їх менш залежними від держави, забезпечує їм перспективність, надійність і цілеспрямованість у роботі.

Очевидно, що перераховані вище концептуальні принципи не є вичерпними і вимагають подальшої розробки. Творче використання приватними ВНЗ таких засад у своїй діяльності дозволяє їм займати гідне місце в системі вищої освіти України. Ігнорування ж загально-визнаних принципів неминуче веде до ізоляції ВНЗ і негативно позначається на ефективності його діяльності.

Кардинальне значення для успішного й ефективного розвитку нових суб'єктів освіти й реалізації принципів їх діяльності має соціальне макросередовище. При цьому важливою є специфіка становлення в Україні громадянського суспільства, його окремих елементів, громадянського типу культури. Розвиток цих компонентів демократичної стратегії, як показує світовий досвід, є визначальним. Саме тому орієнтація на формування вільного у своєму виборі і готового нести відповідальність за свій вибір суспільства дозволить якісно підняти рівень багатьох нинішніх соціальних підсистем (у тому числі й освіти). Одним з перших кроків до цього в Україні і стала приватна освіта.

На жаль, в Україні процес становлення громадянського суспільства проходить надто важко і суперечливо. Держава чинить опір впливові суспільства та його інтегрованій зацікавленості в багатьох сферах його життєдіяльності, у тому числі й в освіті. Як зазначають

дослідники, боротьба за збереження монополістичних позицій державних навчальних закладів на початку 90-х років змінилася сьогодні тенденцією комерціалізації державних навчальних закладів. Безумовно, така ситуація приносить їм одномоментну вигоду, але, поряд з цим, стає джерелом деяких негативних наслідків. Серед них – зниження якості освіти, втрата високого професійного рівня випускників, а отже – негативні тенденції в різних сферах суспільного виробництва. Здебільшого зазначений блок проблем можна розв'язати шляхом зміни фінансового положення, децентралізації ВНЗ. Але все ж таки досі не існує розроблених на високому якісному рівні програм, які дозволили б за найменших втрат для всіх суб'єктів суспільства змінити ситуацію, що склалася.

Одним з найважливіших чинників, що визначає успішний розвиток приватного сектора освіти, є ступінь співпадіння інтересів суспільства і держави.

У зв'язку з розглянутою специфікою державних і приватних ВНЗ, а також завдяки процесам розвитку демократії і ринкових відносин в Україні, правомірно ставити питання про те, наскільки зазначені відмінності можуть нівелюватися. При розгляді даного питання потрібно пам'ятати, що приватні ВНЗ створені вихованцями державних освітніх закладів, їх кадровий контингент спочатку формувався за рахунок професорсько-викладацького складу, підготовленого в державних ВНЗ. Досвід державних вищих навчальних закладів є невичерпним джерелом натхнення для приватних вузів: вони можуть успішно розвиватися й удосконалюватися тільки ґрунтуючись на досягненнях своїх попередників, зміцнюючи і розширюючи сфери своєї співпраці.

Великою перевагою приватних вищих навчальних закладів, що може забезпечити їм гарантовану перспективу, є здатність з нуля створювати нові освітні установи, що забезпечують зростаючу потребу в безперервній освіті.

Проте взаємовідносини між державними і приватними ВНЗ ускладнюються тим, що стереотипи, що склалися в оцінці установ освіти, обумовлюють розгляд приватного ВНЗ як конкурента в боротьбі за сфери впливу в системі освіти. Таке положення породило суперництво між державними і приватними ВНЗ, яке стає джерелом соціальних міфів позитивного і негативного характеру про приватну освіту, які тою або іншою мірою не відповідають реальному стану речей. Імідж є важливим чинником для приватних ВНЗ, тому в них більш жорсткі професійні вимоги, постійна мобілізація педагогів, постійне самоудосконалення, висока відповідальність за доручену справу.

Особливо важливим сьогодні для України має стати розуміння того, що інтереси всього суспільства краще за все задовольняються через взаємодоповнення державного і недержавного секторів в освіті. При цьому не можна не враховувати, що держава більше не є єдиним роботодавцем, а діяльність приватних ВНЗ виключає їх політизацію, сприяє встановленню громадянського миру і згоди. Світовий досвід доводить, що система освіти тільки виграє при перетворенні виключно державних структур оцінювання, ліцензування і акредитації ВНЗ і їх дипломів на змішані органи.

Таким чином, за існуючих відмінностей між державними і приватними ВНЗ, сьогодні є безліч чинників, що сприяють їх ефективній співпраці на благо всього суспільства і держави, яким потрібно надати всіляку підтримку і створити сприятливі умови для максимального посилення позитивних тенденцій у розвитку вищої школи України.

УПРАВЛЕНИЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛОЙ: АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

In this article there different experiences of functioning of management system of high education abroad are considered. Management of higher education institutions in USA, Germany, Poland differs by roles of bodies management on the state, regional, municipal, institutional levels. On the one hand it is need in strengthening of state management bodies role in system of higher education, on the other, it is supposed extension of self-management in higher institutions with raising of their responsibility work results before society simultaneously. We think it needs the main criteria of working of different types management system of higher school must be a "social norm" of education quality which have to be more adequate for any societies depending on objective stage of their development.

У статті розглядається різний досвід функціонування системи управління вищою освітою за кордоном. Управління інститутами вищої освіти у США, Німеччині, Польщі відрізняється роллю органів управління на державному, регіональному, муніципальному рівнях. З одного боку, необхідне посилення ролі державних органів управління у системі вищої освіти. З іншого боку, передбачається розширення самоуправління інститутів вищої школи поряд з одночасним підвищенням їх відповідальності за результати роботи перед суспільством. На нашу думку, потрібен головний критерій роботи різних типів управлінських систем у сфері вищої освіти, в якості якого повинна виступати "соціальна норма" якості освіти. Вона повинна розраховуватися в залежності від рівня об'єктивного розвитку суспільства, у котрому вона застосовуватиметься.

Ключевые слова: *высшее образование, система управления, уровень управления, социальная норма.*

Анализируя различные концептуальные подходы современной социологии образования к выделению уровней управления высшим образованием, представляется целесообразным использовать пятиступенчатую модель соответствующей управленческой иерархии:

1. общегосударственный или национальный уровень;
2. региональный уровень;
3. муниципальный уровень;
4. институциональный (вузовский) уровень;
5. факультетский.

В этой связи полезным может быть обращение к зарубежному опыту.

В США управление вузами входит в компетенцию штатов, которые самостоятельно определяют политику в области образования. В каждом из них существует министерство образования со своим руководящим органом – советом попечителей. Федеральное правительство, хотя и не осуществляет непосредственное управление высшим образованием, все же путем увеличения объемов бюджетного финансирования способно оказывать влияние на деятельность вузов. Регулирование и организация вузовской деятельности происходит на институциональном уровне, т. е. реализуется самими вузами. Каждый вуз имеет право на разработку программы обучения, требований к абитуриентам, присвоение ученых степеней выпускникам. Всего выделяется пять уровней административного управления университетами и колледжами [3, с.16]. Первый (высший) уровень – Совет управляющих (правление, попечительский совет). Этот орган определяет политику и стратегию развития вуза, контролирует вопросы собственности и финансовой деятельности, имеет право назначать президента университета. Второй уровень – глава исполнительной власти вуза. В его ведении – подготовка рекомендаций относительно политики вуза вышестоящему органу управления,

Балабанов Роман Викторович – соискатель кафедры социологии труда и управления Харьковского национального университета им.В.Н.Каразіна, научный сотрудник лаборатории проблем высшей школы Харьковского гуманитарного института "Народная украинская академия" (т.: (0572) 40-10-09, e-mail: rector@nuia.kharkov.ua)

реализация на уровне нижестоящих административных звеньев политики, утвержденной "наверху". Третий уровень представляют деканы или директора, реализующие политику вуза в его структурных подразделениях (отвечают за учебный процесс, работу со студентами, персоналом, хозяйственную деятельность и т.д.). Четвертый уровень – руководители департаментов и специализированный административный персонал: отвечают за реализацию учебных программ и предоставление образовательных услуг. Пятый уровень – профессорско-преподавательский состав и вспомогательный персонал, непосредственно осуществляющие учебную деятельность.

В ФРГ управление высшим образованием на общегосударственном (федеральном) уровне осуществляет федеральное Министерство науки и образования, на региональном – аналогичные министерства земельных правительств. Последние осуществляют правовой надзор за деятельностью вузов, контролируют использование бюджетных средств и выполнение уставов вузами, совместно с ландтагами (земельными парламентами) вырабатывают основные направления политики в сфере высшего образования, выделяют средства на финансирование высших учебных заведений, создают другие необходимые условия для их успешной деятельности. Устав, регулирующий работу вузов, утверждается как на федеральном, так и на земельном уровнях. Возглавляет вуз ректор или президент, избираемый институциональным органом самоуправления – концилем, состоящим из представителей советов факультетов (отделений) и групп сотрудников вуза, не представленных в факультетских советах. В компетенции конциля также выбор проректоров (вице-президентов) вуза. В иные органы вузовского самоуправления в ФРГ входят: ученый совет (рассматривает вопросы научно-исследовательской работы и учебного процесса), кураторий, состоящий из равного количества представителей местных органов самоуправления и руководства вузов (решает бюджетные вопросы, создает и ликвидирует структурные подразделения, осуществляет связи с зарубежными учебными заведениями) [3, с.17].

В отличие от США и ФРГ, в большинстве стран Западной Европы ректоры или советы профессоров и преподавателей, которые управляют вузами, назначаются министерством высшего образования или другим центральным органом. Отсюда – принципиально иные взаимоотношения между вузами и центральным правительством. Однако в разных странах они складываются по-разному. Так, в Нидерландах и Испании наметилась устойчивая тенденция пересмотра централизованного управления в направлении автономизации руководства отдельными вузами. В то же время, в Швеции, Финляндии, Великобритании правительственные органы управления определяют стандарты финансирования высшей школы и количество студенческих мест.

Особого внимания заслуживает опыт реформирования системы управления высшим образованием в Польше, где с начала 90-х годов действует механизм умеренного воздействия государства на вузы, получившие широкую автономию, путем конкурсного финансирования и конкурсной кадровой политики. Центральными органами управления высшим образованием в этой стране являются Министерство национального образования (МНО) и другие министерства, имеющие в своем подчинении вузы. МНО отвечает за межгосударственное взаимодействие в сфере образования, выполняет соответствующие межгосударственные соглашения, устанавливает финансовые и другие требования к иностранцам, желающим обучаться в государственном секторе образования на собственные средства. Также МНО осуществляет общий надзор за законностью деятельности вузов, совместно с Главным советом по высшему образованию (общественным органом) принимает решения относительно создания новых государственных вузов. Вместе с другими министерствами МНО распределяет бюджетные средства и контролирует их использование, определяет лимиты учебной нагрузки для преподавателей разной квалификации, размеры их вознаграждения из средств госбюджета, ежегодно проверяет отчетность вузов об учебной деятельности и использовании кадров. Управление на институциональном уровне означает для вузов право осуществлять следующие функции: решение принципиальных вопросов набора студентов; определение численности студентов на всех формах обучения, содержания учебных программ и требо-

ваний к реализации учебного процесса; организация конкурсов на замещение вакантных должностей преподавателей и научных работников [1, с.158]. Помимо этого, вузы, имеющие в своем преподавательском составе не менее 60-и полных профессоров и как минимум половину отделов (факультетов), присуждающих степени доктора наук, имеют право на самоуправление. Такой статус вуза дает право самостоятельно разрабатывать устав, открывать новые специальности и специализации, формировать и реформировать собственные структуры, устанавливать правила отбора абитуриентов и требования к конкурсным экзаменам, разрабатывать учебные планы и программы, регламентировать обучение и т.д. В случаях, когда вуз имеет ограниченную законодательством автономию, решения его сената (совета) утверждает министр, в подчинении которого находится вуз.

В последние годы в системах управления высшей школой европейских стран все отчетливей прослеживается тенденция возрастания роли т.н. межуровневых органов управления, располагающихся между общегосударственным (национальным) и институциональным (вузовским) уровнями соответствующей управленческой иерархии. Такие органы существуют в виде всевозможных общественных организаций, профессиональных объединений и т.п. Функции и статус межуровневых органов управления высшим образованием в разных странах неодинаковы.

В Польше, помимо уже упомянутого Главного совета по высшему образованию, без согласия которого министры не могут издать ни одного указа по высшей школе, существует Центральная комиссия по делам званий и научных степеней. Являясь выборным органом, она проверяет на соответствие установленным стандартам качество присужденных польскими вузами дипломов и званий. В ФРГ деятельность автономных университетов координирует Конференция ректоров германских университетов. Этот орган представляет собой своего рода посредника между университетами и Постоянной конференцией министров культуры земель, которая является общегосударственным координирующим органом ФРГ в области образования. Координацию научной деятельности университетов ФРГ осуществляет научный совет, который разрабатывает планы содействия научным исследованиям, согласует федеральные и земельные планы развития науки и высшего образования, готовит рекомендации по использованию материальных ресурсов, строительству вузов, определению приоритетных направлений научных исследований. В Великобритании действует комитет по университетскому сбору субсидий, имеющий право распределять финансовые ресурсы. Университетский совет в Норвегии и Совет по высшему образованию в Финляндии как независимые от правительства организации исполняют преимущественно консультативные функции. Аналогичные органы в Испании и Франции обнаруживают более тесную связь с центральными структурами управления: на заседаниях Французской конфедерации президентов университетов и Совета университетов Испании часто председательствует министр образования. В Нидерландах существует ассоциация кооперативных голландских университетов, которая исполняет роль основного органа планирования и управления университетским сектором образования [2, с.164].

Таким образом, в современных западных странах наблюдается многообразие социальных технологий управления высшим образованием. Данная ситуация обусловлена различиями в организационных структурах систем высшего образования, соответствующих правовых базах, исторически сложившимися в этих странах традициями. Вместе с тем, можно говорить и о наличии общих тенденций. В русле рассматриваемых процессов происходит параллельное развитие двух, на первый взгляд взаимоисключающих, тенденций. С одной стороны, в связи с повышением роли высшего образования в обеспечении устойчивого развития и конкурентоспособности государств на мировых рынках растет понимание необходимости усиления роли общегосударственных органов управления в выработке стратегии и политики развития института высшего образования, согласовании усилий и ресурсов, необходимых для нормального функционирования высшей школы. С другой стороны, демократизация высшего образования предполагает расширение автономии вузов с одновременным повышением их ответственности перед обществом за результаты своей работы.

Думается, что главным критерием, определяющим пригодность тех или иных схем управления высшей школой для каждой конкретной страны, должна быть "социальная норма" качества образования, объективно необходимая для данного этапа развития общества. Украина унаследовала от СССР централизованную систему управления высшим образованием. Лишь с середины 80-х годов XX века, когда в обществе обозначились тенденции обновления всех сфер его жизнедеятельности, появились первые признаки демократизации вузовской жизни. Демократизация управления высшей школой проявилась в расширении прав вузов, активном обсуждении проблем соотношения управления и самоуправления, уточнении уставов в направлении расширения прав трудовых коллективов вузов. В 90-е годы XX века в связи с нарастанием кризисных явлений процессы демократизации управления высшим образованием искусственно сворачиваются. Применение в 1992-1994 г.г. в Украине традиционных административных рычагов управления высшей школой иногда оправдывают как едва ли ни единственную "социальную панацею", спасающую отрасль от развала. Как бы там ни было, но в тот период наступление на демократические принципы управления высшим образованием выразилось в отказе от выборности руководителей вузов и их подразделений, в ограничении прав ученых советов вузов, в переходе на контрактную систему назначения на должность сотрудников по единоличному распоряжению руководителя, в пересмотре уставов в направлении ограничения прав вузовских коллективов, их подразделений и усиления административных начал управления [4, с. 120].

Резюмируя все выше изложенное, мы можем утверждать, что на сегодняшний день является очевидной необходимость создания новой модели управления высшим образованием в Украине, базирующейся на современной теоретической основе. Необходимо скрупулезно изучить опыт создания и функционирования систем управления высшей школой передовых стран, успехи и просчеты реформирования соответствующих систем в странах бывшего соцлагеря. Достижение "социальной нормы" качества образования будет своего рода лакмусовой бумажкой, определяющей эффективность отдачи от внедрения тех или иных методов управления высшим образованием.

Литература:

1. Василюк А. Вища освіта Польщі: структура, управління, фінансування, підготовка кадрів // Освіта і управління. – 1998. – № 2. – С.154-163.
2. Розенфельд Ю.Н., Шептуха Н.М. Управление высшей школой (зарубежный опыт) // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 12-14 грудня 1996 р. – Х.: ХП "НУА", 1996. – С.163-165.
3. Социология образования: Дайджест российской и зарубежной прессы. – 2000. – № 6. – 61с.
4. Якуба Е.А. Демократия и развитие высшей школы // Структура освіти в регіоні: проблеми оптимізації. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 12-14 грудня 1996 р. – Х.: ХП "НУА", 1996. – С.120-121.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ В УКРАЇНІ

Nowadays in Ukraine there exists an acute need for Ukrainian specialists in PR, who can establish a dialogue between the authority and the population, explain the meaning and the necessity of any actions taken by the authority mechanisms, survey the population reaction, regulate the relations and interests of the state, organizations and the society.

As common standards and approaches to the methodology of teaching public relations are not established in Ukraine, the syllabus of public relations course is a result of an independent creative work of a professor or a department.

The profession of public relations specialist requires a cross-disciplinary approach to the preparation, a fundamental study of humanities and the development of communicative skill. A special attention during the process of preparation of PR professionals is to be given to the use of active methods of teaching, that serve as activating stimuli for students' creative thinking.

Зараз в Україні існує гостра потреба у вітчизняних спеціалістах PR, які можуть налагодити діалог між владою і населенням, пояснити значення і необхідність будь-яких дій владних структур, стежити за реакцією населення, регулювати відносини та інтереси держави, організацій та громадськості.

Професія фахівця паблік рилейшнз потребує міждисциплінарного підходу в підготовці, фундаментальної гуманітарної освіти і розвитку комунікативних навиків. Особливу увагу при підготовці фахівців PR треба приділити використанню активних методів навчання, які дозволяють активізувати творче мислення студентів.

Ключові слова: *паблік рилейшнз, вищий навчальний заклад, методика викладання PR, комунікативні навички, творча активність, гуманітарні науки.*

Однією із умов успішної діяльності державних, громадських, політичних, бізнесових організацій в період становлення демократичного суспільства являється систематична інформаційно-аналітична робота із громадською думкою і суспільними настроями. Сучасна економічна та соціально-політична ситуація в Україні надає особливого значення необхідності налагодження зворотного зв'язку із громадськістю. Саме цими обставинами зумовлений сучасний пильний інтерес до такої соціальної практики, як паблік рилейшнз (PR).

Останнім часом практика паблік рилейшнз отримує наукове обґрунтування, забезпечується системно організованим науковим знанням і інституціоналізованою системою підготовки фахівців. Практична діяльність в галузі PR все більше зазнає ґрунтовної теоретико-методологічної рефлексії, в тому числі і за допомогою інтегрованих вузівських навчальних курсів.

В Україні про паблік рилейшнз стали активно говорити в кінці 1980-х років, коли була перекладена російською мовою книга С.Блека "Паблік рилейшнз. Що це таке?". Але закони і традиції радянського суспільства того часу не були сумісні з PR, як сферою професійної діяльності. Тому PR як практика, її теоретичні концепції і моделі не викликали особливого інтересу.

Із зміною моделі розвитку суспільства паблік рилейшнз стала привертати до себе все більше уваги державних, політичних, соціальних, економічних структур. Стали з'являтися перші агенції, відділи в великих державних і комерційних організаціях. Разом з цим заявила про себе проблема забезпеченості фахівцями PR. Ні один вищий навчальний заклад колишнього Радянського Союзу не готував фахівців цієї спеціальності. Напрацьований майже за століття існування PR американський і європейський досвід тільки частково

задовольнив потребу українських менеджерів цієї сфери діяльності в необхідній інформації. Стала відчуватись гостра потреба в розробці теоретичних засад PR, які б враховували особливість пострадянського українського соціуму і специфіку української ментальності.

Зараз в Україні існує гостра потреба у вітчизняних спеціалістах PR, які можуть налагодити діалог між владою і населенням, пояснити значення і необхідність будь-яких дій владних структур, стежити за реакцією населення, регулювати відносини та інтереси держави, організацій та громадськості.

Недавно на державному рівні в Україні була визнана спеціальність "Паблік рилейшнз". Міністерство праці і соціальної політики України заклало в свій реєстр нову професійну кваліфікацію – 2419.2 – фахівець зі зв'язків з громадськістю і пресою [1, с.403]. На жаль, поки що практично відсутня продумана система підготовки кадрів з цієї спеціальності. PR викладається у формі спецкурсів в деяких вищих навчальних закладах. В системі вищої освіти не існує чіткого уявлення про підходи до такої підготовки, немає загальної і спеціальної освіти фахівців з цієї спеціальності, далеко не всі програми підготовки фахівців гуманітарного профілю включають до себе курси з методології і теорії PR. В Росії ситуація не набагато краще, але ряд вузів з 1992 року готує фахівців зі спеціальності "зв'язки з громадськістю".

Зараз в Україні не установлені єдині стандарти і підходи до методики викладання паблік рилейшнз, тому програма курсу PR є результатом самостійної творчої роботи викладача або кафедри. Останнім часом ми маємо змогу знайомитись з чисельною перекладною літературою з PR, яка переважно є не науковою, а популярною, де в доступній для пересічного читача формі наводяться приклади вдалих акцій PR.

Наукові нароби з методики викладання курсів PR в українській літературі не представлені, тому при підготовці програми курсу PR доцільно користуватись методичними рекомендаціями з викладання гуманітарних дисциплін, матеріалами наукових досліджень і публікаціями українських фахівців PR Почепцова Г.Г. [1; 8], Королько В.Г. [2; 3], Мойсєєва В.А. [4].

Будь-яке з визначень паблік рилейшнз (їх нараховується біля 500) дає уявлення про PR, як комплексну дисципліну, що широко використовує дані багатьох суспільних і гуманітарних наук. Фахівцю PR необхідне володіння знаннями в галузях політології, економіки, правознавства, психології, культурології, історії і багатьох інших гуманітарних наук, в залежності від сфери професійної зайнятості. PR потребує від своїх фахівців опанування, хоча б основами, всіх супутніх їй наук комунікативного циклу: теорії комунікацій, конфліктології, теорії переговорів, пропаганди, політичної психології, психоаналізу, нейролінгвістичного програмування і інш.

Фахівець PR повинен уміти логічно і широко мислити, аналізувати явища з різних точок зору, спілкуватись з різними аудиторіями, володіти навичками керування, підготовки і проведення дослідження, передбачати можливі варіанти розвитку організації, співпрацювати із засобами масової інформації, бути готовим до комунікацій у величезному потоці інформації та інше.

Програми підготовки фахівців рекомендується розробляти з урахуванням колеса освіти, представленого Міжнародною асоціацією паблік рилейшнз. Три кільця демонструють необхідний мінімум для підготовки високопрофесійного фахівця PR: до найменшого з них належать теорія і практика PR; середнє кільце охоплює прикладні знання з теорії і практики комунікацій; третє кільце, найбільш широке, включає перелік гуманітарних дисциплін [5, с.38].

Змістовність програми курсу PR залежить від рівня підготовки студентів, профіля вузу і спеціальностей, для яких готується курс PR, майбутньої області застосування отриманих знань. Курс PR для студентів гуманітарних спеціальностей, які здобувають освіту в областях соціології, філософії, журналістики, психології, юриспуденції, економіки і інш., може обмежуватись основами теорії і практики паблік рилейшнз. Програма підготовки дипломованого фахівця паблік рилейшнз обов'язково повинна бути довгостроковою і

передбачати фундаментальну гуманітарну освіту, розвиток практичних навиків спілкування, опанування сучасними комунікативними технологіями, практику проведення PR -акцій.

Структура і зміст будь-якого американського підручника з паблік рилейшнз може бути основою для програми викладання основ PR в українських вузах, звичайно, зважаючи на особливості української культури, стан і потреби українського суспільства. Для американських студентів, які навчаються на факультетах журналістики, бізнесу і комунікацій, базовим є підручник "Практика PR" Фрезера Сейтеля. В ньому пропонується така послідовність викладення основних матеріалів курсу: Що таке PR? Еволюція PR. Етика. PR-менеджмент. Мистецтво складення прес-релізів. PR-інформація для зору і слуху. Використання відеоматеріалів. Засоби масової інформації. Службовці і PR. Мультикультурні суспільства. Споживачі. Уряд. Інвестори. PR і закони. Майбутнє PR [6, с.28].

Студентам, які спеціалізуються в області PR, американські університети пропонують довгострокову програму вивчення паблік рилейшнз. В ній більш широко представлений курс історії і теорії PR, курс комунікацій і вивчення громадської думки, практика установлення і підтримування зв'язків з громадськістю, методика вивчення громадськості як основного об'єкту PR, відносини із засобами масової інформації і необхідні відомості про професію (етика, кодекси, асоціації, можливості підвищити кваліфікацію).

Оскільки предметом дослідження і впливу PR є суспільні процеси і взаємозв'язки, можна стверджувати, що теоретичною базою цієї сфери діяльності є соціологічна наука. Здається, що саме соціологічні факультети університетів можуть дати фундаментальну соціогуманітарну освіту, яка стане основою для висококваліфікованого фахівця з паблік рилейшнз.

Професія фахівця PR є нестандартною, такою, що поєднує в собі елементи науки і мистецтва та потребує фундаментальної гуманітарної підготовки і здатності мислити творчо. Безсумнівною здається необхідність розподілу курсу PR на дві основні частини: широка гуманітарна підготовка і розвиток комунікативних навиків студентів – уміння спілкуватися з різними аудиторіями, переконувати, писати, редагувати, брати інтерв'ю, працювати з інформацією.

Методика викладання курсу паблік рилейшнз повинна включати як традиційне викладення матеріалу у формі лекцій, роботу з понятійним апаратом PR, самостійне знайомство з літературою і її аналіз, так і нетрадиційні методи оволодіння матеріалом, які дозволяють активізувати творче мислення студентів. Враховуючи вагомість обох частин курсу, як теорії, так і практики, особливий акцент, як здається, необхідно зробити на розвиток практичних навиків спілкування, де доцільним буде використання активних методів навчання: діалогу, ділових ігор, екскурсій, стажувань.

Важливе місце в оволодінні майстерністю PR займає здатність налагодження двостороннього спілкування. Діалог, як одна із методичних форм навчання, стає основною формою набуття практичних навиків спілкування. Орієнтація на всі види активного діалогу посилює сприятливу атмосферу наукової співпраці студентів і викладача, дає можливість підвищити творчу активність студентів. Участь у діалозі дозволяє кожному студенту проаналізувати своє уміння спілкуватися з аудиторією, здатність відстоювати свою точку зору і переконувати опонентів, ясно висловлювати свої думки.

Особливо цікавою для студентів являється практика використання ділових ігор. Реальні проблемні ситуації можуть знаходити нестандартні рішення в ході ділової гри. Студент має можливість відчувати себе в різних ситуаціях і, в залежності від ролі, проявити всі свої особисті якості і здібності, відпрацювати навички міжособистого спілкування.

В літературі зустрічається 5 основних видів ділової гри:

1. Імітаційна гра: імітується діяльність організації, підприємства.
2. Операціональна гра: моделюється конкретна операція.
3. Рольова гра: відпрацьовується поведінка, дії, функції конкретної особи.
4. Гра за методом інсценування: розігрується ситуація і поведінка учасників цієї ситуації.
5. Психодрама і соціодрама: відпрацьовується уміння відчувати ситуацію в колективі,

оцінити і змінити стан іншої людини, навички налагодження двустороннього контакту [7, с.133].

Всі наведені види ділової гри заслуговують на увагу в процесі оволодіння комунікативними навиками. Матеріалом для сценаріїв можуть стати реальні ділові ситуації, проблемні ситуації управління, література з історії соціології, психології, менеджменту. Створення рольової характеристики, вживання в роль припускають активну роботу інтуїції, знання, міркування, уміння і досвіду студента. В процесі учбової ділової гри студент демонструє рівень володіння теоретичним матеріалом, здібності миттєво реагувати на проблемні ситуації, аналізувати, приймати рішення, відточує майстерність полемізувати, переконувати.

Кожен з навчальних методів дає свої практичні результати. Одні мають більшу, другі меншу ефективність, але їх поєднання являється плідним і оправданим. При викладанні лекційного матеріалу монолог викладача доцільно поєднувати з використанням кількох комунікаційних каналів, таких як демонстрація фільмів, слайдів, схем, графіків, що дає більш ефективне засвоєння матеріалу. Лекції рекомендується наповнювати простими і яскравими прикладами, які значно оживляють сухий теоретичний матеріал і легко запам'ятовуються.

Визнаною серед фахівців PR являється думка про те, що професіоналом PR неможливо стати без досвіду роботи, в першу чергу роботи з людьми. Студент, який має досвід роботи, або поєднує навчання і роботу в PR-агенціях, знаходиться в сприятливих для засвоєння отриманих знань умовах. Важливими для студента являються максимальне наповнення теоретичного матеріалу практикою, можливість брати участь у проведенні PR-акцій, стажування в провідних вітчизняних і зарубіжних PR-агенціях, відвідування типографій, виставок, прес-конференцій, редакцій газет, теле- і радіостудій.

Практика паблік рилейшнз постійно змінюється і збільшується, необхідно впровадити систему постійної перепідготовки практикуючих фахівців та викладачів PR, шукати можливості обміну досвідом через проведення семінарів, конференцій, круглих столів, розширення мережі фахових видань, сторінок в Internet. На жаль, в Україні не розвинена система постійного підвищення професійного знання і поповнення досвіду новітніми науковими досягненнями в цій сфері, а це здається необхідним і важливим.

Література:

1. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз: навч. посіб. – К.: Т-во "Знання", 2000. – 506с.
2. Королько В.Г. Основы паблік рилейшнз. М., "Рефл-бук", К.: "Ваклер" – 2000. – 528с.
3. Королько В.Г. Основы паблік рилейшнз. – Київ: Інститут соціології НАН України, 1997. – 334 с.
4. Моисеев В.А. Паблік рилейшнз. Теория и практика. – К.: ВИРА, 1999. – 376 с.
5. Сэм Блэк. Введение в паблік рилейшнз. – Ростов н/Д: изд-во "Феникс", 1998. – 320 с.
6. Иванченко Г.В. Реальность паблік рилейшнз. – М.: Зміст, 1999. – 153 с.
7. Нетрадиционные методы преподавания социологии. Под ред. проф. Ковалевой И.Д. – Харьков: РОМІ, 1997. – 243 с.
8. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз для професионалов. – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер" – 2000. – 624 с.

СОЦІОЛОГІЯ СПОРТА

ББК 60.56
УДК 316.74:796

Саппа Н.Н.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

The problems of development of physical culture in modern ukrainian society in the article are considered. It is shown that they basically stipulated by indefinite placement of physical culture in a human culture, and by the reduction of physical culture to subculture of some social group in Ukraine and also distortion of priorities in its development. Author supposes that solving of these problems is possible with the help of deep and complex sociological analysis of situation and elaboration and implementation of effective social technologies.

В роботі розглянуті проблеми розвитку фізичної культури в сучасному українському суспільстві. Показано, що вони ґрунтуються на недооцінці соціальної значущості фізичної культури та її місця у загальнолюдській культурі, зведенні фізичної культури до рівня субкультури окремої соціальної групи, а також викривленню пріоритетів її розвитку. Автор вважає, що для вирішення соціальних проблем розвитку фізичної культури необхідні не тільки діагностика та комплексний аналіз вказаних проблем на ґрунті вивчення тенденцій розвитку суспільства, але й розробка та впровадження в суспільне життя ефективних соціальних технологій, які в подальшому стимулюватимуть розвиток вітчизняної фізичної культури та її інтеграцію в культуру загальнолюдську.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, общечеловеческая культура, структура потребностей, социология спорта.

В общеупотребительном словосочетании “физическая культура и спорт” обычно вольно или невольно противопоставляются часть (спорт) и целое (физическая культура). Так сложилось, что на бытовом уровне физической культурой (“физкультурой”) чаще всего называют примитивные, малоквалифицированные занятия физическими упражнениями, а спорт как явление более высокого порядка зачастую выносится за пределы физической культуры. Вместе с этим специалисты в области физической культуры определяют спорт как “подсистему физической культуры, игровую, воспитательную, соревновательную, производственную деятельность, основанную на применении физических упражнений”, целью которой является, наряду с укреплением здоровья и общественным физическим развитием человека, достижение высоких результатов и побед в спортивных соревнованиях [1, с.26-27; 2, с.400]. Заметим, что прежде цели спорта как явления культуры рассматривались гораздо шире и в программу соревнований Олимпийских игр с 444 г. до н.э. входили также и конкурсы различных искусств. Еще в начале XX века спортом называли “всякие вообще занятия, имеющие целью удовольствие или увеселение, но отнюдь не выгоду”, причем в структуру спортивных занятий включалась тогда и такая деятельность, как танцы, устройство садов, дамское рукоделие и т.п., не нацеленная непосредственно на проявление физических качеств человека [3, с.298].

В настоящее время физическая культура (в том числе и спорт) используется в общественной практике для реализации следующих основных задач:

- достижение высоких результатов в соревнованиях для формирования имиджа определенной социальной группы или территориальной общности – государства, области, спортивного общества, города, школьного класса и т.п.;
- развитие физических качеств личности, физическое воспитание населения;

Саппа Николай Николаевич – доктор социологических, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной социологии Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-72-37, e-mail: sappa@univer.kharkov.ua)

- удовлетворение потребности населения в зрелищах;
- средство массового общения людей, их коммуникаций.

Вместе с этим продолжает сохраняться парадоксальная ситуация с физической культурой, занимающей, бесспорно, важное место в общечеловеческой культуре. Суть парадокса состоит в том, что в специальной литературе, посвященной теории культуры и ее составляющим, физическая культура практически не упоминается. С другой стороны, отечественные специалисты в области физической культуры чаще всего рассматривают ее исключительно в педагогическом, психологическом или медико-биологическом аспектах, а не с культурологических, философских и социологических позиций. Эта ситуация отражает тот факт, что место физической культуры все еще продолжает быть неопределенным в целостной культуре нашего общества. Указанное порождает проблемы не только общетеоретического порядка, но и является причиной ряда существенных проблем в жизни нашего общества.

В первую очередь это является серьезной культурологической проблемой – физическая культура (и спорт как ее составляющая) оттеснена на периферию культуры, сведена к деятельности ограниченной группы людей и, фактически, представляет собой субкультуру этой социальной группы. По этой причине физическая культура не оказывает существенного влияния на развитие культуры нашего общества в целом. В связи с этим не лишним будет вспомнить, что идеальное сочетание духовных и физических качеств человека было целью и, в заметной мере, результатом многовековой цивилизации эллинов. Господствовавший в Древней Греции принцип классической калокагатии выражал необходимость гармонии тела и души человека и полагал носителем этой гармонии совершенного во всех отношениях гражданина – образца для подражания, неперемного участника соревнований во славу своего полиса и предков; гражданина, в котором неразрывно соединены его духовные таланты и красивое, пропорциональное, тренированное тело. В социально-политические задачи калокагатии входило возвеличивание и прославление достойных уважения, добрых и благородных, верных семейному долгу, здоровых и сильных сограждан. Платон – мыслитель, музыкант, художник, поэт, педагог и прекрасный атлет, так наставлял эллинов: “...тот, кто занимается математикой или другим делом, требующим сильного напряжения мысли, должен давать и телу необходимое упражнение, прибегая к гимнастике; напротив, тому, кто преимущественно трудится над развитием своего тела, следует, в свой черед, упражнять душу, занимаясь музыкой и всем тем, что относится к философии, если он хочет по праву именоваться не только прекрасным, но и добрым” [4, с.87-88]. В явном антагонизме с принципом калокагатии и основным требованием платоновской педагогики, постулирующей соразмерность тела и души, их гармонии, явились догматы христианского вероучения, противопоставившие духовное и телесное в человеке и призывавшие “умерщвлять грешную плоть”. В этом одна из причин, затрудняющих и сейчас интеграцию физической культуры в культуру общечеловеческую – христианская традиция имеет глубокие корни в современной культуре. Необходим, видимо, системный подход к содержательной стороне культуры и, следовательно, системный анализ места физической культуры в культуре общечеловеческой.

Недостаточное развитие физической культуры (и спорта как ее подсистемы) это и проблема функционирования ее как отрасли человеческой деятельности – проблема взаимосвязи и деятельности входящих в нее в качестве структурных элементов спортивных учреждений и коллективов, спортсменов и спортивных работников, целей, стимулов и мотиваций этой деятельности. Недооценка места физической культуры в общечеловеческой культуре привела к смещению приоритетов в ее практическом использовании. Спорт все чаще становится инструментом в политической борьбе, и, несмотря на декларации о приоритете физического развития населения в Украине перед другими задачами физической культуры, наиболее активное развитие в нашем государстве получило направление физкультурной деятельности, поддерживающее имидж государства за рубежом [5]. Следствием этого в современных экономических условиях явилось существенное снижение государственной поддержки массовых видов физической культуры, включая и развитие физической культуры на производстве, по месту жительства, учебы и т.п. Даже такой наиболее массовый и малозатратный вид физического развития как бег трусцой потерял в последнее десятилетие

большое число своих сторонников [6]. И это не единственная проблема, связанная с недостаточным развитием физической культуры в нашей стране. Заметим, в частности, что, например, ухудшающееся состояние окружающей человека среды в Украине является лишь одной составляющей экологических проблем как проблем взаимодействия человека и природы. С другой стороны причины указанных экологических проблем связаны и со снижением приспособительных возможностей человека к изменяющейся среде. А это является прямым следствием недостаточного развития физических качеств и физических возможностей человека. Заметим также, что замыкание физической культуры на самой себе, отрыв ее от духовной сферы жизнедеятельности общества, превращение ее лишь в физическое развитие личности искажает структуру потребностей человека, поощряет его индивидуалистские устремления. Это, как известно, может способствовать развитию асоциальных качеств личности – эгоизма, агрессивности, и связанных с ними асоциальных явлений [7, 8].

Социологический аспект проблемы развития физической культуры обусловлен тем, что недооценка социальной значимости физической культуры и ее места в общечеловеческой культуре, пренебрежение физической культурой в общественной жизни оказывают непосредственное влияние на характер развития общества. Интеграция физической культуры в социальное пространство культуры общечеловеческой – задача практической социологии, и решение ее непосредственно связано с эффективным развитием социологии физической культуры и спорта как социологической отрасли, направленной на изучение многообразных взаимоотношений физической культуры и общества в целом, физической культуры и различных социальных сфер общества, на исследование социологическими методами закономерностей развития и функционирования физической культуры (и спорта) как социального института [9]. Однако, для решения этой задачи необходим не только совокупный анализ указанных проблем, исходя из тенденций общественного развития, не только разносторонняя диагностика социального явления, но и разработка на основе проведенного анализа разнообразных социальных технологий. Технологий, направленных на интеграцию физической культуры в систему общечеловеческой культуры, таких, которые обеспечат осознание значимости физической культуры в общественном развитии и формирование индивидуального интереса к физическому совершенству как к социально и культурно осознанной потребности.

Литература:

1. Пономарев Н.И. Круглый стол журнала "Теория и практика физической культуры" // Теория и практика физической культуры. 1986. – № 7. – С.26-27.
2. Тепер Ю.Н. Спорт // УСЭ. – 2-е изд., 1984. – Т.10. – С.400.
3. С.Б. Спорт // Энциклопедический словарь Ф. Брокгауза и И. Эфрона. – Петербург: "Издательское дело", 1900. – Т.XXXI (61-й полутом). – С.298.
4. Платон. Тимей // Сочинения. – М., 1970. – Т.3. – С.87-88.
5. Кудиненко В.Н., Олейник Н.А., Эпштейн Л.Ю., Саппа Н.Н. Политика и спорт: современные проблемы взаимосвязей (на примере Украины, России других государств СНГ) // От Киевской Руси к цивилизации XXI века: Материалы Международной научно-практической конференции (Харьков, апрель 1999 г.). – Х.: Штрих, 1999. – С.97-101.
6. Саппа Н.Н. Движение любителей бега как социальное явление. – Харьков: Радар, 1999. – 23 с.
7. Саппа Н.Н., Никулин В.С., Спивак В.А. Футбол и проявления агрессии (контент-анализ прессы) // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 1999. – №2. – С.122-123.
8. Ламаш И.В. Психологический анализ агрессивности студентов-спортсменов: содержание и возможности коррекции // Фізична культура, спорт та здоров'я: Зб. наук. робіт. – Х.: ХаДІФК, 1997. – С. 331-338.
9. Саппа Н.Н. Социология спорта: проблемы научного и деятельностного развития // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 1999. – №2. – С.119-120.

Сарпа Н.Н., Лукащук В.И.

ПРОБЛЕМЫ УКРАИНСКОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ГАЗЕТНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ

Qualitative changes in the aim structures of domestic physical culture and sports act by are the subject of research in the paper. On the basis of content-analysis it is shown, that the attention of managing structures to development of physical culture and sports at a regional level has decreased essentially during last 16 years in this sphere. There was also a redistribution of attention of managing structures from mass and improving physical culture to the sports of high achievements providing high image, first of all. The authors consider that the state support of development of physical culture as a part of universal culture is extremely necessary for nation health maintenance.

Предметом дослідження в роботі виступають якісні зміни у структурі цілей вітчизняної фізичної культури та спорту за останні 16 років. На ґрунті контент-аналізу преси показано, що в цій сфері за останні роки суттєво знизилася увага керівних структур до розвитку фізичної культури та спорту на регіональному рівні. Також ставився перерозподіл уваги від масової та оздоровчої фізичної культури до спорту вищих досягнень. Автори вважають, що для забезпечення здоров'я нації край необхідна державна підтримка розвитку фізичної культури як частини загальнонародської культури.

Ключевые слова: социология физической культуры и спорта, контент-анализ, структура физической культуры и спорта, политизация спорта, физкультурно-оздоровительное движение.

Начавшаяся полтора десятилетия тому перестройка со временем переросла в широкомасштабную трансформацию общества, охватившую и радикально изменившую практически все сферы его жизнедеятельности. Среди так называемых явных социальных изменений (П.Штомпка) присутствуют и изменения в общественной жизни, которые происходят крайне медленно и могут быть замечены наблюдателем по прошествии долгого времени уже как свершившиеся. Причем наряду с позитивными (прогрессивными) изменениями в трансформирующемся обществе присутствуют тенденции и изменения, которые могут оказать и оказывают негативное воздействие на общественную жизнь.

В связи с этим в настоящей работе мы ставим целью выявить некоторые общие тенденции и изменения, которые происходят в Украине в такой сфере жизнедеятельности общества, как физическая культура и спорт, обладающей потенциально высокой социальной значимостью. К сожалению, несмотря на давний интерес исследователей к социальным проблемам спорта [1], отечественная социология физической культуры и спорта все еще пребывает в стадии затянувшегося формирования [2] и оценка с социологических позиций уровня и характера изменений в этой сфере за последние годы не проводилась.

Одной из существенных проблем отечественной физической культуры и спорта мы полагаем то, что начавшийся в конце XIX века процесс формирования физической культуры (и спорта как ее составляющей) не привел еще к ее интеграции в культуру общечеловеческую (что имело место в дохристианскую эпоху в Древней Греции), а современные политические, экономические и социальные условия в Украине не позволяют достаточно полно реализовать социальный потенциал отечественной физической культуры для оздоровления и культурного развития украинского народа.

В качестве исследовательского метода нами избран контент-анализ документов (в данном случае – прессы) как один из наиболее достоверных методов регистрации медленно протекающих социальных изменений. Указанным методом был проведен сравнительный

Сарпа Николай Николаевич – доктор социологических, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры прикладной социологии Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-72-37, e-mail: sappa@univer.kharkov.ua).

Лукащук Виталий Игоревич – студент III курса социологического факультета Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина

анализ характера публикаций, относящихся к физической культуре и спорту в региональной и республиканской массовых общеполитических газетах "Вечерний Харьков" и "Молодь України" за 2000 г. (январь-декабрь) и за 1984 г. – ближайший к нашему времени олимпийский (как и 2000 г.) "доперестроечный" год. Газета "Молодь України" было выбрана как практически единственная сохранившая свое название и ориентацию массовая общеполитическая газета республиканского уровня. Единицей анализа выступали статья, заметка, сообщение о физической культуре и спорте; единицей счета – кв.см.

Мы полагаем, что публикации о физической культуре и спорте в массовых неспециализированных изданиях (в нашем случае материалы о физической культуре и спорте составляют порядка 4-7% от общей годовой площади газеты) в их совокупности не только отражают интерес общественности к этой сфере жизнедеятельности, но и являются опосредованным датчиком, который фиксирует определенные явления и изменения, происходящие в ней. При этом журналисты, пишущие на спортивную тематику в массовой газете, а также те, кто корреспондирует в нее статьи, представляют собой часть общественности, квалифицированно отражающую в прессе события, которые происходят в сфере физической культуры и спорта. С этих позиций нами и интерпретировались количественные данные исследования.

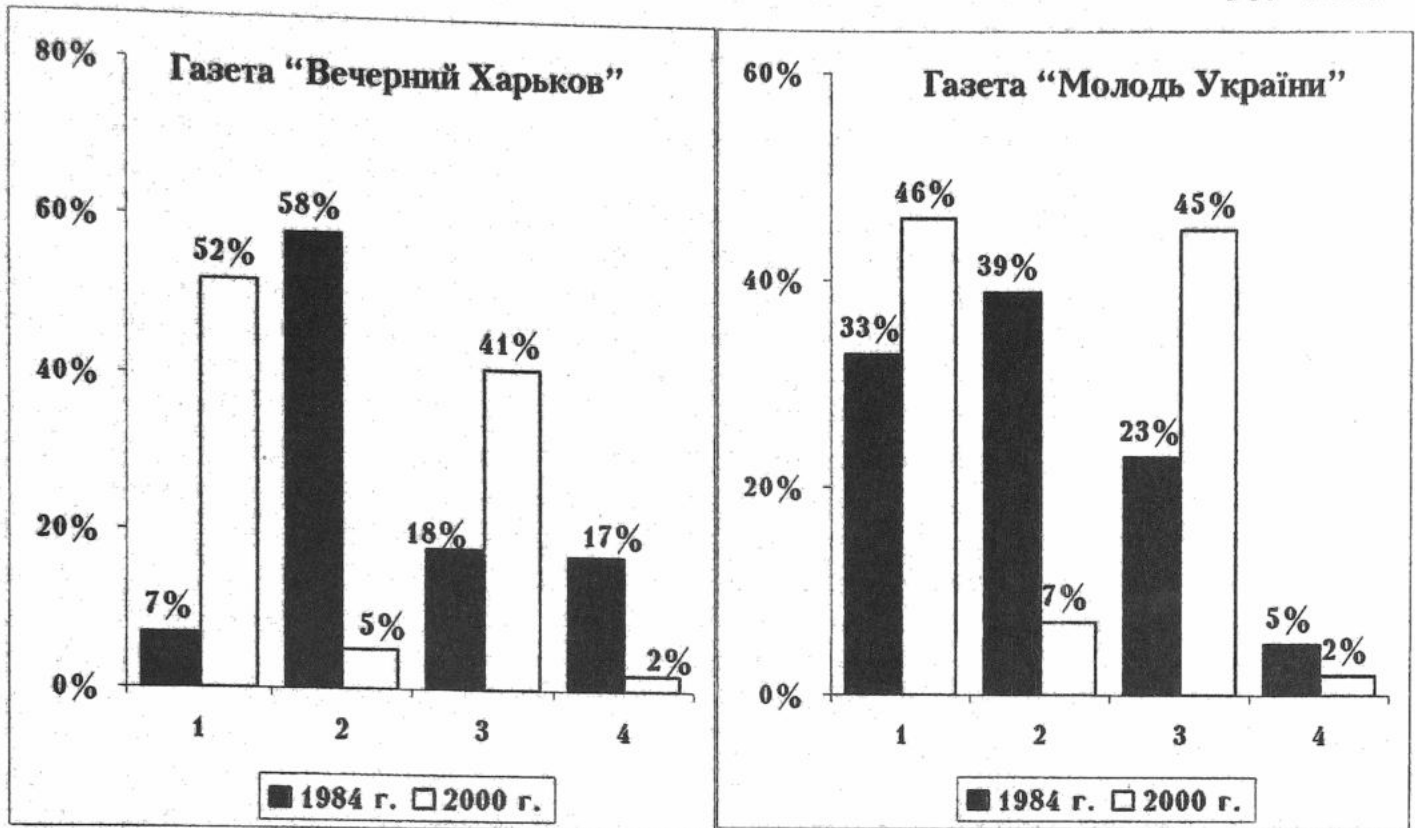
Результаты контент-анализа дают основания полагать, что многие радикальные изменения, происшедшие в общественной и государственной жизни Украины за последние 16 лет, привели к заметным изменениям и в сфере физической культуры и спорта. На это, в первую очередь указывает существенное уменьшение до 58,3% суммарной площади, занятой публикациями о физической культуре и спорте в городской газете "Вечерний Харьков" в 2000 г., относительно этого параметра за 1984 г. В то же время в республиканской газете "Молодь України" это значение наоборот – увеличилось до 125%.

Эти данные отражают реальный процесс генерализации в спортивно-организационной деятельности, начавшийся в конце 80-х годов XX в. и существенно уменьшивший число низовых (региональных) организаций физической культуры и спорта. Соответственно уменьшилось и число спортивных и физкультурных событий на региональном уровне, что и отразилось в объеме их освещения региональной прессой. Увеличение объема публикаций по рассматриваемой тематике в центральной газете "Молодь України" обусловлено, по-видимому, фактом создания в независимой Украине национальных сборных команд по различным видам спорта и активизацией спортивной жизни в столице.

Это предположение подтверждается сравнительным анализом освещения в прессе спортивных и физкультурных событий в 1984 и 2000 годах в зависимости от масштаба событий. Результаты, приведенные на рис. 1, показывают, что уменьшение количества спортивных событий на региональном уровне очень сильно – до малозначимой величины в 2% – снизило уровень их освещения как в региональной, так и республиканской прессе, причем в городской газете это снижение произошло более, чем в 8 раз. Заметим, что в настоящее время в Украине действуют лишь 4 добровольных спортивных общества (ДСО) и спортивный клуб "Гарт", тогда как в 1984 г. в Украине было 9 ДСО. Соответственно уменьшилось как количество городских и областных состязаний, так и число их участников. Что, в свою очередь, привело к утрате общественного интереса к ним – не секрет, что публика большинства соревнований городского и областного масштаба крайне немногочисленна.

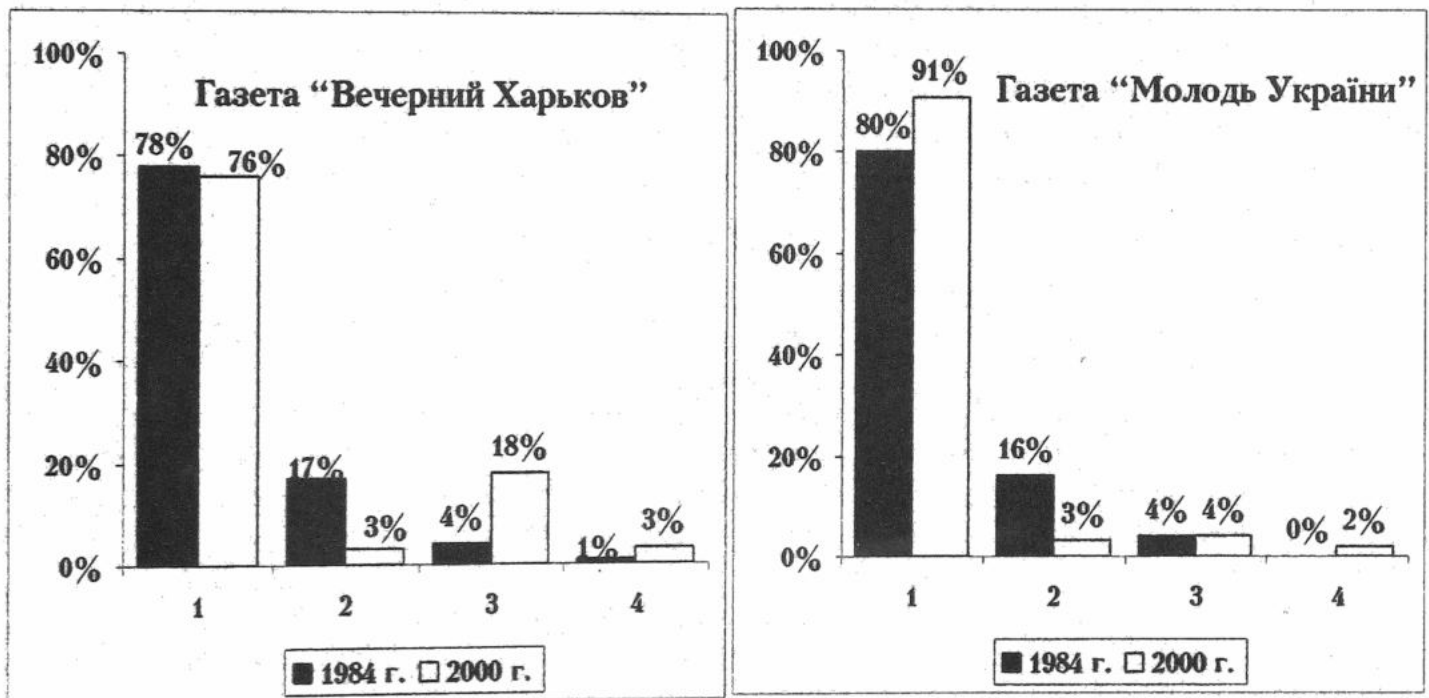
Одновременно со снижением публикаций о спортивных событиях на региональном уровне заметно возрос объем освещения в украинской прессе международных спортивных событий. Это, по-видимому, объясняется тем, что выход Украины как самостоятельного государства на международную спортивную арену в сложных экономических обстоятельствах привел к смещению акцентов в развитии отечественного спорта и физкультуры.

Для проверки этого предположения нами было проведено исследование изменений в тематическом освещении физической культуры и спорта, происшедших за последние 16 лет. Результаты исследования представлены на рис. 2.



1 – международный; 3 – СССР (Украина);
2 – СССР (СНГ); 4 – городской и областной.

Рисунок 1. Распределение спортивных и физкультурных событий, отраженных в газетах, в 1984 и 2000 гг. в зависимости от их масштаба.



1 – спорт высших достижений;
2 – массовый спорт;

3 – спорт и личность;
4 – коммерческие аспекты спорта.

Рисунок 2. Основные темы газетных публикаций о физической культуре и спорте.

В первую очередь укажем на появление в последнее время общественного интереса к коммерческим аспектам спортивной деятельности, что отражено в газетных публикациях. Прежде советской прессой не только стыдливо замалчивалась финансовая сторона профессиональной деятельности спортсменов, но и вообще отрицалось существование профессионального спорта в СССР, а коммерциализация спорта полагалась формой "идеологической диверсии Запада" [3, с.51]. Такой подход отражал искусственно сдерживаемое руководящими структурами желание профессионально занимающихся спортом людей получать

достойное вознаграждение за свой труд и при необходимости менять место и условия работы. В настоящее время ситуация изменилась и, по-видимому, 2-3% площади, отводимой в газетах финансовой стороне спортивной деятельности, в достаточной мере соответствуют реальному интересу общественности к ней. Сопутствующий этому процессу рост внимания к выдающимся личностям в спорте (что отражено, по крайней мере, в региональной прессе) является положительной тенденцией. Можно надеяться, что она будет способствовать поиску молодыми людьми образцов для подражания, формированию у них высоких личностных качеств, а также повысит массовость занятий физической культурой и спортом в Украине.

Заметим, что проблема массовых занятий физической культурой и спортом в нашей стране сейчас является крайне острой, и, как показал контент-анализ прессы (рис.2, столбцы 1 и 2), наиболее существенные изменения за рассматриваемый период произошли в соотношении спорта высших достижений и массовых физической культуры и спорта. Как известно, развитие физической культуры в СССР опиралось на концепцию так называемой спортивной пирамиды, которая своим основанием опирается на массовую физкультуру и комплекс ГТО, в средней части состоит из спортсменов-разрядников, а вершиной пирамиды является спорт высших достижений. В конце 70-х годов прошлого века в Советском Союзе начался стремительный рост физкультурно-оздоровительного движения – значительное при этом внимание уделялось развитию массового туризма, выполнению комплексов ГТО, возникли многочисленные “группы здоровья”, клубы любителей бега и т.п. [4]. Однако ситуация резко изменилась уже в начале 1990-х, с началом экономического спада в стране. Стремление молодого украинского государства сформировать свой международный имидж, опираясь также и на высокие достижения в спорте, привело при ограниченных материальных возможностях к переориентации целей физической культуры (и спорта как ее составляющей). Возросла политизация спорта, основное внимание в сфере физической культуры стало уделяться спорту высших достижений. Причем снижение государственной поддержки массовой физической культуры отразилось и на уровне физкультурных занятий детей и юношества. И хотя, как показал контент-анализ, объем освещения детского и юношеского спорта в региональной прессе уменьшился с 8% до 4%, реальное снижение доли детского и юношеского спорта в физической культуре более значительно. Причем заметная часть спортивных занятий с детьми и юношами в настоящее время проходит в так называемых группах “на самоокупаемости”, оплата занятий в которых по силам далеко не каждой семье.

Произошедшая в последнее время утрата массовости физической культуры ведет не только к снижению физического здоровья украинского народа – это и его культурное обеднение. Вполне очевидно, что физическая культура и массовый спорт в Украине нуждаются в неотложной государственной поддержке. Осенью 1988 г. Президент Украины подписал Указ, утверждающий Целевую комплексную программу “Физическое воспитание нации – здоровье нации”, на базе которой были разработаны подобные региональные программы на 1999-2005 годы с соответствующим их финансированием. Кстати, отдельным пунктом в харьковской программе указана необходимость широкого освещения в прессе хода ее выполнения. Судя по некоторым отчетам, программа успешно выполняется. Пресса же как индикатор социальных изменений не отмечает позитивных тенденций в сфере массового физического воспитания.

Литература:

1. Мильштейн О.А. Социология физической культуры и спорта в СССР: обзор основных направлений и аннотированный указатель литературы (1918-1974 гг.). – М.: Физическая культура и спорт, 1974. – 263 с.
2. Саппа Н.Н. Социология спорта: проблемы научного и деятельностного развития // Слобожанський науково-спортивний вісник. – 1999. – №2. – С.119-120.
3. Фомин Ю.А., Бурятов А.Б. Коммерциализация спорта как форма идеологической диверсии // Теория и практика физической культуры. – 1986. – № 12. – С.51-52.
4. Саппа Н.Н. Движение любителей бега как социальное явление. – Харьков: Радар, 1999. – 23 с.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хижняк Л.М., Сорока Ю.Г.

ОБЩЕСТВО И СОЦИОЛОГИЯ В ПОИСКЕ НОВЫХ ИДЕЙ (ЗАМЕТКИ С ПЕРВОГО ВСЕРОССИЙСКОГО СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО КОНГРЕССА)

Первый Всероссийский социологический конгресс "Общество и социология: новые реалии и новые идеи", состоявшийся в г. Санкт-Петербурге 27-30 сентября 2000 г. на базе Санкт-Петербургского государственного университета, привлек внимание научной общественности как своей проблематикой, так и целевой направленностью, поставленными задачами, главная среди которых – объединить социологов России и ускорить интеграцию российской социологии в мировую социологию. В работе Конгресса приняли участие представители социологических организаций России, стран СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы, а также президент Международной социологической ассоциации А. Мартинелли (Милан, Италия).

В день открытия Конгресса было проведено очередное заседание Российского общества социологов (РОС) по теме "Проблемы развития российской социологии и профессионального сообщества", а также заседания исследовательских комитетов РОС "История и теория социологии", "Социальная политика и социальная сфера", Социологического общества им. М.М. Ковалевского и др. РОС в 2000 г. включало 48 региональных отделений и насчитывало 1170 индивидуальных членов (из них 605 – социологи-мужчины и 565 – социологи-женщины). Ведется активная работа по созданию Российской социологической сети, которая включает Электронную библиотеку (систематизированный каталог полнотекстовых научных публикаций по социологии в Интернете на русском языке), общедоступную базу данных по исследователям в области социологии и смежных социальных наук [1, с.2-3]. Российские социологи обеспокоены тем, что Министерство образования РФ вывело социологию из обязательного государственного стандарта. Президент РОС Мансуров В.А. отметил, что российские социологии добились признания своей науки, однако эти завоевания чиновники от образования пытаются пересмотреть. Он призвал представителей действующих социологических факультетов и кафедр социологии занять активную позицию в отстаивании важности изучения социологии в каждом вузе, для каждого специалиста, ведь обучение знаниям о современном обществе – необходимый компонент мирового процесса гуманизации и гуманитаризации специального образования. Поддержку участников совещания получила идея интеграции социологов стран СНГ, высказывались предложения незамедлительно создать оргкомитет по координации совместной научной деятельности в масштабе стран СНГ, учитывая исторические корни социологии в этих странах и общие социальные проблемы, возникающие в процессе трансформации постсоциалистических обществ в ходе их демократизации и перехода к рыночным отношениям.

Интерес участников Конгресса вызвала встреча с редакторами и членами редколлегии российских социологических журналов, в частности, таких известных изданий, как "Социологические исследования", "Мир России", "Журнал социологии и социальной антропологии", "Рубеж", "Социологический журнал", "Социология: 4М" и др.

Конгресс интересен для нас и своей организационно-финансовой стороной. Он показал, что провести такой представительный форум невозможно без опоры на такие ставшие привычными во многих сферах жизни, но мало используемые в социологии механизмы,

Хижняк Лариса Михайловна – доктор социологических наук, профессор кафедры социологии труда и управления Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-74-03; e-mail: khyzhnyak@univer.kharkov.ua)

Сорока Юлия Георгиевна – кандидат социологических наук, старший преподаватель кафедры социологии Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-74-05, e-mail: soroka@ticom.kharkov.ua)

как реклама. Последняя страница обложки Программы конгресса занята рекламным материалом фирмы, работающей на рынке подвижной связи [2]. Знамя этой же компании красовалось на сцене во время торжественного пленарного заседания.

Большое количество участников (только список авторов, приславших материалы на Конгресс, занял почти девять страниц), а также разнообразие направлений тематики представленных участниками социологических исследований определили особенности организационной стороны работы Конгресса. Так, пленарное заседание не содержало, как обычно, научных докладов, а носило сугубо приветственный, поздравительный характер. Были реализованы разнообразные формы коммуникации и работы участников конгресса: заседания научных обществ и комитетов, секционные заседания (всего 24 секции), круглые столы (их было 16, время проведения – 17-19 часов), вечерние лекции (всего 9 лекций, 19-30 – 21-00), семинар молодых ученых и общая дискуссия в день закрытия. Таким образом, участники конгресса имели возможность: выступить на своей тематической секции, обсудить интересующие проблемы в обстановке круглого стола и, наконец, почерпнуть новую научную информацию из лекций известных и авторитетных ученых. Лекции читали В.А.Ядов (о России как трансформирующемся обществе и дискуссиях по этому поводу), А.Мартинелли (о Европейском Союзе и проблемах глобализации), А.Г.Здравомыслов (о проблемах теории в российской социологии) и др. Тезисы докладов участников Конгресса представили пеструю палитру научных интересов социологов, изучающих самые разнообразные социальные проблемы современности: от инерционности и изменчивости современного российского общества, социальной структуры и стратификации, до проблем военной социологии, социологии науки и техники, гендерных и феминистских исследований [3].

Немного о работе отдельных секций. Чрезвычайно интересной и содержательной были заседания секции “Информационное общество и проблемы социальной коммуникации”. Т.М.Дридзе, автор известнейших работ по текстовой деятельности, одна из руководителей секции, говорила в своем докладе о связи процессов социальной коммуникации, социального управления и глобализации. Большое внимание было уделено социальным проблемам взаимодействия человека и компьютера, а также в целом проблематике информационного общества в России. В нескольких докладах коллеги обращали внимание на терминологические и номинальные проблемы в социологии коммуникации (например, существует три дисциплины под названием “социальная информатика”, решающие совершенно разные теоретические и прикладные задачи; уточнения и разграничения своих предметов требуют социология коммуникации и социология средств массовой коммуникации; понятия “средства массовой коммуникации” и “средства массовой информации” употребляются параллельно и постоянно активизируют проблему правомочности употребления одного из них). Ряд докладов, в частности Р.С.Цагаловой, были посвящены актуальной не только для России, но и для Украины и всего мирового сообщества проблеме межкультурной коммуникации. Большое внимание было уделено исследованиям телевидения, телевизионных новостей (Сорока Ю.Г., Кольцова Е.Ю.), контролю государства над этим сегментом средств массовой коммуникации и его влиянию на общественное мнение. Внимание участников обсуждения привлекла также тема социологических исследований рекламной деятельности (Коломиец В.П. и др.): измерение аудитории рекламной продукции расширяется как область приложения сил выпускников социологических факультетов, чему способствует и внедрение современных технологий этой деятельности (общероссийская телевизионная панель Gallup Media).

Отдельная секция на Конгрессе была посвящена проблемам теории социологии, а именно – роли классики и ее связи с современностью. Российскими социологами (в том числе с участием присутствовавших Р.П.Шпаковой, И.А.Голосенко, А.О.Бороноева) в последние годы были изданы работы классиков социологии и русских социологов (М.М.Ковалевский, П.Л.Лавров и др.). Роль классики проблематизируется и в связи с тем, что наш рынок сейчас насыщен переводными изданиями современных западных социологов и резонно возникает вопрос: применимы ли современные западные социологические теории к постсоветскому обществу, готовы ли отечественные исследователи воспринять эти идеи, как мы

должны сейчас относиться к опыту марксистской отечественной социологии. Концептуально эти проблемы раскрыл А.Б.Гофман, известный украинской аудитории в основном по книге "7 лекций по истории социологии", обратившись к мировоззренческому аспекту социологической науки. Социологическое образование необходимо современной России, поскольку социология дает представление об обществе как реальном субъекте исторического действия, обществе, объединяющем людей многочисленными связями, традициями, культурой. Мировоззренческое значение социологии связано и с идеей социальной солидарности, солидарности не как идеала, а как факта не менее реального, чем конфликт. Развивать идею социальной солидарности, воспитывать ее – долг социологии, подчеркнул А.Б.Гофман. Наконец, социология для России (где, как отмечал И.П.Павлов, удельный вес рационального начала незначителен) важна тем, что несет рационализм в повседневную жизнедеятельность людей, в их взаимодействия друг с другом, с властью, со своим прошлым и будущим. Эти выводы, как представляется, можно распространить и на украинские общество и социологию.

Широкий спектр научных пристрастий продемонстрировали участники секции "Экономическое сознание и экономическое поведение". В.В.Радаев (Москва) раскрыл наиболее перспективные направления развития экономической социологии, которая относится к одной из динамично развивающихся отраслей социологического знания. Ю.В.Веселов (С.-Петербург) выступил с докладом "Экономическое сознание: теперь и прежде", в котором проанализировал состояние изученности экономического сознания в условиях капиталистического общества, когда экономическое захватывает все формы сознания, ведь даже эстетические вкусы здесь имеют денежное выражение, мир воспринимается как хозяйство, а человек – как товар. Докладчик подчеркнул, что в постиндустриальном обществе экономика будет выступать как искусство, перестанет доминировать в обществе, займет подобающее ей место, а экономическое сознание не будет выступать господствующей формой общественного сознания. Эта тенденция, которую пока плохо видно, реальна, заявляет о себе все сильнее. Полемику вызвал содержательный доклад Е.В.Капусткиной "Сознательное и бессознательное в экономическом поведении" (С.-Петербург), в котором сделан вывод: поскольку из стадии индустриальной рациональности мы переходим в неизведанное, значение бессознательного в экономическом поведении будет возрастать (к формам бессознательного докладчик отнесла интуицию, аффекты, паники, архетипы и т.д.). При этом диссонанс сознательного и бессознательного вызывает ряд социальных проблем как в сфере собственно производства, так в сфере обмена, распределения, потребления (например, импульсивные покупки, шопингомания). В ходе дискуссии критиковались попытки некоторых исследователей расширить понятие бессознательного, распространить его на все нерациональное, в связи с чем актуализируется необходимость разработки критериев сознательного и бессознательного (очень часто нерелексируемые действия не являются бессознательными), аффективного и бессознательного, а также социологического изучения негативных последствий бессознательного в экономическом поведении. Р.В.Черняева (Шахты) рассмотрела ловушки социальных издержек в экономике, нарушающие социальное равновесие в современном трансформирующемся обществе. В социальных издержках находят отражение социальные результаты функционирования экономики, которые нельзя, по мнению докладчика, оценивать количественно: их индикаторы должны быть качественными, выступать в качестве ориентиров социально-экономического развития, соединяющих эгоистический экономический интерес субъектов и общественный долг.

Весьма разнообразной была тематика докладов на секции "Социология и управление современным российским обществом", где наряду с общетеоретическими докладами – такими как "Социальная организация и социальное управление" (Тихонов А.В., С.-Петербург), "Закономерности социального развития – научная основа управления современным обществом" (Волчкова Л.Т.), "Развитие социологии организации в России" (Щербина В.В., Москва), рассматривались и более локальные темы, в частности вопросы соотношения объекта и субъекта управления в современном обществе, проблемы социального проектирования,

организационной культуры предприятия, подготовки специалистов по специальности "социальный менеджмент".

Несмотря на большое число секций, среди них не была предусмотрена секция по социологии труда, что вызвало критику со стороны ряда участников Конгресса. В частности, Шаталова Н.И. (Екатеринбург) считает это упущением организаторов, ведь социология труда занимает особое место в институционализации российской социологии; исследования социально-трудовых отношений активно проводятся в региональных научных социологических центрах.

В откликах на выступления на конгрессе авторов данных заметок и в кулуарном общении ощущалось, что связи российской и украинской социологии существуют и довольно прочны, у нас сходные проблемы, общее прошлое, хотя много и отличий. Нам неоднократно задавали вопрос, а проводился ли в Украине социологический Конгресс, и действительно ли нашей социологии необходим такой форум, способный консолидировать профессиональное социологическое сообщество, выявить наиболее важные проблемы и приоритетные пути развития социологии в непосредственной связи с развитием нашего общества. Опыт Всероссийского социологического Конгресса в этой связи представляется важным и полезным, а принятые им документы, в частности "Основные направления программы фундаментальных исследований "Динамика российского опыта: поиск социальной стабильности", необходимо проанализировать с точки зрения проблем украинского общества и украинской социологии.

Литература:

1. Вестник РОС (Российское общество социологов). – 2000. – №1 (12). – 8с.
2. Программа Первого Всероссийского социологического конгресса "Общество и социология: новые реалии и новые идеи". 27-30 сентября 2000 г. – СПб., 2000. – 44с.
3. Социология и общество. Тезисы Первого Всероссийского социологического конгресса "Общество и социология: новые реалии и новые идеи". - Санкт-Петербург, 2000. – 647с.

ПЕРШІ ПУБЛІКАЦІЇ

ББК 60.54

УДК 314.144-055.2

Плахова Е.Н.

РЕПРОДУКТИВНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЖЕНЩИНЫ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Health of women is an objective parameter of a level of health of the population and the indicator of an estimation social and environmental problems. Ambiguous social processes which occur in our society last years, have significantly affected all parameters of reproductive health of the nation, having changed them not only quantitatively, but also is qualitative. In the article there are analysis of the basic parameters of reproductive health of women and the factors promoting to its deterioration now is resulted. One of ways of the decision of a problem on optimization of reproductive health of women is acceptance and realization in practice of the concept of reproductive rights.

Здоров'я жінок є об'єктивним показником рівня здоров'я населення та індикатором оцінки соціальних та екологічних проблем. Неоднозначні соціальні процеси, що відбуваються в нашому суспільстві в останні роки, істотно вплинули на всі показники репродуктивного здоров'я нації, змінивши їх не тільки кількісно, але і якісно. У статті наводиться аналіз основних показників репродуктивного здоров'я жінок і факторів, що сприяють його погіршенню в даний час. Одним зі шляхів рішення проблеми по оптимізації репродуктивного здоров'я жінок є прийняття і здійснення на практиці концепції репродуктивних прав.

Ключевые слова: репродуктивное здоровье; социальная проблема; демографическая ситуация; культура репродуктивного поведения; репродуктивные права.

Здоровье будущих поколений зависит от того, в каком положении находится здоровье сегодняшних потенциальных матерей, поскольку именно женщина является основным гарантом непрерывности поколений. Здоровье женщины и рожденных ею детей обеспечивает переход от одного поколения к другому и полноценность смены поколений. Здоровье женщин является объективным показателем уровня здоровья населения и индикатором оценки социальных и экологических проблем. Анализ данных официальной статистики, литературы и результатов некоторых исследований свидетельствует о неудовлетворительном состоянии репродуктивного здоровья женщин в Украине [1, с.68; 2, с.50].

По определению ВОЗ, репродуктивное здоровье – это состояние полного физического, умственного и социального благополучия во всех вопросах, касающихся репродуктивной системы, её функций и процессов, включая воспроизводство потомства и гармонию психосексуальных отношений в семье [3, с.7].

Социальная природа человека предполагает, что важнейшие проявления жизни людей, групп населения и сообществ, их здоровье и нездоровье являются проблемами социальными. Следовательно, все болезненные факторы в большей степени оказывают свое воздействие через социальную природу человека, его ближайшее и более широкое окружение. Болезнь (нездоровье), как правило, порождает социально-экономические проблемы и с еще большей вероятностью оказывается результатом социально-экономических проблем и обстоятельств. Данный тезис справедлив и для репродуктивного здоровья женщины. Понятно, что те неоднозначные социальные процессы, которые происходят в нашем обществе в последние годы, – как минимум, в последнее десятилетие, существенным образом повлияли на все показатели репродуктивного здоровья нации, во многом изменив их не только количественно, но и качественно. В этих условиях здоровье перестает быть только личным делом человека, оно становится проблемой жизни и смерти этноса, социума в целом. Хотелось бы отметить и то, что репродуктивное здоровье как социальная проблема самосохранения человека связано также с поведенческим фактором самого индивида. Могут быть какими угодно совершенными законодательство о здоровье, финансирование, система здравоохранения,

Плахова Елена Николаевна – студентка V курса социологического факультета Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина.

личное материальное благополучие, но важнейшим фактором для здоровья является также и ответственное поведение личности.

Свидетельствами неблагополучия репродуктивного здоровья являются данные о реализации репродуктивной функции женщин; ухудшение состояния здоровья беременных женщин и рожениц, что в значительной мере определяет высокий процент репродуктивных потерь; относительно высокий уровень абортів и осложнений после них; значительную частоту гинекологической заболеваемости и болезней, передаваемых половым путем.

Обратимся к конкретизации основных показателей репродуктивного здоровья женщин в настоящее время и попытаемся определить весомые причины, которые способствуют обострению и актуализации данной социальной проблемы.

Репродуктивные планы женщин фертильной группы таковы, что количество планируемых ими рождений ниже уровня необходимого даже для простого воспроизводства поколений. Подобные тенденции демографической ситуации в ближайшей перспективе, а также ухудшение здоровья новорожденных (в Украине сегодня около 80% новорожденных с первого дня жизни имеют отклонения в состоянии здоровья; в 5 раз возросла численность недоношенных детей) требуют повышения качества лечебно-профилактической и медицинской помощи, в первую очередь, направленной на сохранение репродуктивного здоровья женщины, рождение здорового потомства.[4, с.14].

К сожалению, экономическая ситуация в стране, становление новых для нас форм социально-экономических отношений разрушительно сказались на проведении систематических медицинских профосмотров. Закрывание многих предприятий, нарастание безработицы свели на нет профилактическую работу в этих ранее организованных коллективах. Проще говоря, оказавшись за воротами родного предприятия, наедине с проблемами своей семьи, люди не обращаются к врачам "просто так", чтобы постоянно быть в курсе состояния своего здоровья. Это в свою очередь приводит к развитию ранее запущенных форм многих заболеваний, в том числе и гинекологических, нарастанию количества больных с опухолями различной локализации. Активное выявление среди такого контингента людей в настоящий момент практически не проводится. Не попадают под него и работники негосударственных предприятий и организаций. Следствием сложившейся ситуации является ухудшение репродуктивного здоровья, как женщин, так и мужчин, что не может не привести к появлению на свет поколения детей, больных не только с рождения, но и с момента зачатия.

В настоящее время проявляется новое отношение к профилактической медицине. В частности, в прошлом здоровье являлось объектом, прежде всего, общественной заботы. Теперь оно становится для каждого отдельного человека основной ценностью, определяющей его профессионализм, инструментом материального и социального благополучия. К сожалению, получается, что высокое место в структуре ценностей большинства населения здоровье занимает потому, что оно способствует достижению многих других целей и потребностей человека как единственное средство в трудных условиях сегодняшней экономической и социальной реальности. Существует "эффект эха социальной ценности", иначе говоря, эхом отражается то, что окружающие люди считают нормальным, достойным разумного социального существа. Это "эхо" может быть воспринято как ретрансляция без личностных переживаний и размышлений самого индивида и, соответственно, он не будет предпринимать никаких усилий для подтверждения истинности данной ценности. Материальный уровень многих семей настолько низок, что женщина предпочитает трудиться в неблагоприятных условиях за льготы и надбавки к заработной плате. Научные же исследования показывают, что условия труда непосредственно влияют на репродуктивное здоровье женщин. Установлена связь профессии с уровнем и структурой гинекологической заболеваемости. На уровень заболеваемости влияют длительность и величина воздействия производственных факторов, а также их сочетание с другими неблагоприятными факторами. Анализируя гинекологическую заболеваемость среди работающих женщин в зависимости от стажа, исследователи указывают на ее повышенный уровень в первые 1-3 года работы, далее она снижается, а затем вновь повышается после 7-8 лет работы, особенно при наличии вредных факторов. Таким образом, профессия и род занятий, вообще занятость и незанятость оказывают исключительное влияние на здоровье работающих женщин и членов их семей, тем более,

что женщине приходится сочетать производственную деятельность, домашний труд с важнейшей социальной функцией – материнством, воспитанием детей.

Заметное негативное воздействие на здоровье женщин и на их репродуктивную функцию оказывают аборт, которые повышают вероятность различных гинекологических заболеваний, осложнений беременности и исходов родов. Проблема абортов, их распространенность, частота использования именно в нашей стране являются наглядным примером сугубо потребительского, безразличного отношения к своему здоровью множества женщин. Частично это связано с низким общим уровнем сексуальной культуры населения страны, медицинской неосведомленностью, специфическим менталитетом, моральной приемлемостью абортов, но это также является и экономической проблемой, так как большинство женщин в настоящее время являются основным кормильцем в семье. За год в стране осуществляется 700 тыс. операций по искусственному прерыванию беременности (65–70 на каждую 1000 женщин фертильного возраста, в то время как, к примеру, в Канаде – 10, в Нидерландах – 5,6) [4, с.14].

Нельзя не отметить тот факт, что репродуктивное здоровье женщин, в свою очередь, достаточно тесно связано с качеством межличностных отношений, особенно в семье, с восприятием себя как личности и с оценкой выполненных “своих задач” (“кормильца”, “хранительницы домашнего очага” и т.д.). Если общество ориентирует мужчину и женщину на выполнение строго определенных “природных” ролей, часто расходящихся с потребностями и возможностями личности, это может вызвать определенный надлом в психическом и физическом здоровье.

Репродуктивное здоровье населения является также индикатором экологического фона. Изменения экологической ситуации, загрязнение окружающей среды ведут к росту экологически зависимых заболеваний и смертности, влияют на течение беременности и рождаемость, вызывают серьезные генетические последствия. Неблагоприятные экологические факторы вызывают нарушения репродуктивного здоровья населения и существенно определяют как общий потенциал здоровья, так и показатели материнской и детской смертности.

Таким образом, целый комплекс факторов, таких как: низкая культура репродуктивного поведения большей части населения; неблагоприятная экологическая обстановка; недостатки медицинского обслуживания; низкий уровень жизни, который сказывается, прежде всего, на качестве питания населения и семейно-бытовой устроенности; неблагоприятные условия труда; высокий уровень гинекологических заболеваний в результате применения абортов, как основного средства регулирования деторождения, обусловили увеличение числа случаев женского бесплодия, осложнения беременности и родов, материнской смертности.

Бесплодие в браке – чрезвычайно важная современная медико-социальная проблема, информация по которой необходима для точной оценки общественного здоровья и планирования медицинского обеспечения. Социальная значимость таких данных для нашей страны повышается в связи со сложившимися демографической ситуацией и экономическим положением. Поскольку фертильность населения в значительной степени (вместе со смертностью) влияет на численность и возраст населения, а таким образом, и на трудовой потенциал и экономическое развитие государства, в стратегических интересах государства иметь данные о национальных тенденциях и уровне бесплодия, вследствие как биологических, так и социальных условий. Официальная и, как правило, заниженная цифра бесплодных браков составляет 20% от общего числа семей фертильного возраста в Украине. О таких семьях заботится преимущественно частная медицина. Хотя, если вдуматься, бесплодие в 70% случаев – это следствие низкого качества медицинских услуг, оказываемых государственными медицинскими учреждениями, поскольку в результате нераспространенности методик планирования семьи, именно 70% женщин не могут иметь ребенка из-за ранних абортов и последующих затем воспалительных заболеваний.

В Украине доля нормальных физиологических (неосложненных) родов составляет 24,2%, осложненных – 75,8%, а частота невынашивания беременности колеблется от 10% до 25% [4, с.15]. Осложнения беременности и родов приводят к появлению на свет умственно и физически отсталых детей, возрастает численность недоношенных детей. Следует сказать, что имеет место выраженная тенденция увеличения числа случаев врожденных пороков

развития новорожденных. Современное состояние и тенденции заболеваемости у женщин и новорожденных порождают замкнутый цикл – больной плод – больной ребенок – больной подросток – больные родители. Его продолжительность составляет 20–25 лет, с каждым новым циклом патологическая поражаемость новорожденных возрастает.

Одним из показателей осложнения беременности и родов у женщин является частота использования кесарева сечения в акушерской практике. Среди заметных особенностей современного акушерства необходимо выделить, в первую очередь, либерализацию показаний к операции кесарева сечения. Несмотря на преимущества этой операции в некоторых акушерских ситуациях, значительно возросшая частота ее применения вызывает беспокойство у клиницистов во всем мире. Оптимальная частота кесаревых сечений относится к наиболее дискуссионным аспектам повседневной акушерской практики. В результате многочисленных исследований этой проблемы было доказано, что увеличение частоты этой операции не разрешает всего комплекса проблем охраны здоровья матери и ребенка, но резко снижает акушерский профессионализм. Надо отметить, что профессиональное ведение родов для акушеров-гинекологов перестало быть престижным. Кесарево и быстрее, и ночь напролет сидеть не надо, к тому же эта операция оценивается дороже, чем простое принятие родов. Разрешение проблемы уменьшения частоты использования кесаревых сечений возможно при учете как медицинских, так и социальных аспектов.

На снижение показателей смертности и улучшение показателей здоровья населения, в том числе и репродуктивного, помимо факторов экономической и социальной стабилизации, повышения уровня и качества жизни, медицинского обслуживания населения будут влиять следующие факторы, имеющие большую временную размеренность, чем факторы, связанные с кризисной ситуацией. Расширение доступа населения к информационным структурам, включающим в себя службы планирования семьи, сексуальное просвещение, особенно среди подростков, и к услугам здравоохранения приводит к снижению материнской, младенческой и детской смертности и снижению количества аборт – самого отягощенного последствием способа предотвращения рождения ребенка, что особенно актуально для нашего общества.

Таким образом, как видно из всего вышесказанного, уровень репродуктивного здоровья женщин в Украине невысок и требует специальных мер социальной защиты, в том числе законодательного порядка. Одним из путей решения данной проблемы является принятие и осуществление на практике концепции репродуктивных прав. Так сложилось, что в отечественной законодательной практике репродуктивные права пока не нашли своего места. Однако, исходя из потребностей современного общества самостоятельно распоряжаться репродуктивными аспектами своей жизни, репродуктивные права приобретают все большую актуальность. Поэтому к вопросу о принятии и осуществлении на практике основ репродуктивного права будут неоднократно прибегать специалисты самых разных областей. Тем более, что есть и определенная правовая база, на которую можно опираться при разработке законодательных актов, целью которых является определение, стандартизация норм поведения граждан, связанных с реализацией репродуктивной функции, естественно, учитывая при этом национальные и культурные особенности, социальные потребности, а также основные демографические тенденции украинского общества.

Литература:

1. Руденко В.С. Медико-соціальна характеристика невиношування вагітності ... // Педіатрія, акушерство, та гінекологія. – 1997. – №3. – С.68-69.
2. Шкіряк – Нижник З.А. Здоров'я жінки і проблема відтворення населення України. В кн.: Здоров'я та відтворення народу України. – Київ: Здоров'я, 1991. – С.50-53.
3. Фролова О.Г. Медико-соціальні аспекти проблеми репродуктивного здоров'я жінки. // Вестник РАМН. – 1997. – №2. – С.7-10.
4. Гуцуляк Р.В. Деякі аспекти репродуктивного здоров'я жінок на селі. // Медичні вісті. – 1998. – №1. – С.14-16.

СОЦИАЛЬНОЕ ВРЕМЯ: ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ

Social time – is one of essential components of public consciousness. In the literature, art, a history, philosophies were constantly undertaken attempts of judgement of this phenomenon. In the sociological literature of last years the basic attention is given studying of problems of experience and perception of time. The attitude to the present, last, to the future, perception of speed of a course of events and time and the social mood of individuals connected to it - became the basic direction in studying social time. The similar situation is caused by the processes of transformation proceeding on the postSoviet space. The crisis, astable periods in life of any society especially sharply rise a problem of interpretation of time.

Соціальний час – один з істотних компонентів суспільної свідомості. У літературі, мистецтві, історії, філософії були постійні спроби осмислення цього феномена. У соціологічній літературі останніх років основна увага приділяється вивченню проблем переживання і сприйняття часу. Відношення до сьогодення, минулого, майбутнього, сприйняття швидкості ходу подій і часу і пов'язане з цим соціальне самопочуття індивідів – стало основним напрямком у вивченні соціального часу. Подібна ситуація обумовлена трансформаційними процесами на пострадянському просторі. Кризові, нестабільні періоди в житті будь-якого суспільства особливо гостро піднімають проблему інтерпретації часу.

Ключевые слова: социальное время, субъективное время, социальное самочувствие.

Один из существенных компонентов общественного сознания – это представление о времени. Проблема времени никогда бы не волновала столь глубоко и сильно человека, если бы он не знал о конечности своего существования, а, следовательно, о конечности отмерянного времени. Только на социальном уровне, а не на уровне природы, время обретает максимальную глубину и полноту своего содержания. Только в человеческом мире время становится и формой объективного бытия, и сложнейшим феноменом сознания. Размышления о человеческом времени – это размышления о самом человеке.

Человек издавна пытался понять природу времени. В литературе и искусстве, истории философии постоянно предпринимались попытки осмысления данного феномена. Проблеме времени уделяли внимание еще Гесиод и Платон, Сенека и Марк Аврелий. Кант противопоставил пространству “как форме внешнего чувства, время как форму внутреннего чувства”. По Шеллингу, время – “чистая интенсивность, выраженная в деятельности субъекта” [1, с.122]. Гуссерль говорит о живом времени, непосредственно переживаемым человеком, которое противостоит времени “в себе”, а Хайдеггер указывает на “временность, как онтологическое основание “здесь бытия”, которое есть нечто иное, как бытие к смерти” [1, с.121]. Проблема времени оказалась главной темой таких произведений, как “Фауст” Гете, “Портрет Дориана Грея” О.Уайльда, “В поисках утраченного времени” Пруста и некоторых других. Основные выводы как философских, так и художественных произведений заключались в том, что время это индивидуальная ценность, его потеря невозможна, а течение неравномерно и зависит от характера и возраста человека, его поступков и жизненных ситуаций. Главное же для индивида – уметь правильно распоряжаться временем, не растрачивать его на пустые занятия, не отставать от времени и не опережать его, согласовывая темп своей жизнедеятельности со “скоростью времени”.

Социология тоже внесла свой вклад в изучение времени. Впервые включив проблему времени в социальную сферу, Эмиль Дюркгейм и другие представители “французской школы” (Марсель Мос, Анри Убер, Морис Холбвакс) стали основателями целого направления – социологии времени (хроносоциология). Особое развитие эта отрасль получила на Западе. Социальное время стало объектом изучения Питирима Сорокина и Роберта К.Мер-

тона, Георга Гурвича и Эвиатара Зерубавеля [2, с.83-84]. В отечественной социологической литературе понятие "социальное время" вошло в науку в 60-х-70-х гг. XX века. Это понятие впервые было рассмотрено В.Г.Афанасьевым, причем с использованием материалов конкретных исследований [3, с.8]. Начиная примерно с 1960 г. в СССР проводятся интенсивные исследования бюджета времени трудящихся, изучаются величина, структура и содержание рабочего, внерабочего и свободного времени, предпринимаются попытки теоретического обобщения проделанной работы. В данном направлении работали Артемов В.А., Болгов В.И., Грушин Б.А., Зборовский Т.Е., Орлов Г.П., Осипов Р.В., Фролов С.Ф., Патрушев В.Д., Петросян Г.С., Пруденский Г.А. и другие. Фундаментальной основой стали труды К.Маркса "Капитал", "Теория прибавочной стоимости", "Экономические рукописи 1857-1859 гг.". Основная цель исследований заключалась в последующем формировании рационального использования времени – и трудового и досугового. В соответствии с этим исследователи исходили из понимания социального времени как "живой формы человеческой деятельности, объективного временного отношения целеполагающей деятельности человека. А две основные объективные меры общественного бытия индивида – рабочее и свободное время" [4, с.35-36].

Однако в социологической литературе последних лет основное внимание уделяется другому аспекту социального времени, а именно, восприятию и переживанию времени. Это связано с теми трансформационными процессами, которые происходят в постсоветском пространстве. Вообще, изучение времени неразрывно связано с изучением социальных изменений. Как указывает П.Штомпка, "само переживание времени и идея времени вытекают из изменения природы реальности. Невозможно воспринять или вообразить время без ссылки на какое-либо изменение. И наоборот, идея изменения отдельно от времени просто непонятна" [2, с.67]. Любые изменения в обществе, накладывающие отпечаток на всю жизнедеятельность людей, изменяют и восприятие времени и отношение к нему. В нестабильном, переходном обществе особое значение приобретает исследование субъективного времени, под которым следует понимать "осознание и чувственно-эмоциональное переживание человеком как своего собственного времени, так и объективного реального времени окружающего мира" [5, с.52]. Именно поэтому объектом изучения становится специфика восприятия времени, а именно, представление о настоящем, прошедшем и будущем. Соотношение этих трех времен может описываться различными моделями. Наибольшее распространение получили четыре модели: линейная, циклическая, точечная и фазовая (описание этих моделей можно найти у Давыдова А.А. [6, с.99], Лычковской О.Р., Баш Е.В. [7, с.23-24]). Определение доминирующей в обществе модели имеет не только теоретическое, но и практическое значение. При прогнозировании социальных процессов необходимо знать, какое из трех времен является доминирующим, что именно определяет отношение к настоящему, прошедшему и будущему, определяют ли прошлые и настоящие социальные явления будущее или оно вообще не связано с настоящим и прошлым. Так, исследователи, изучающие социальное время, приходят к выводу, что нестабильные, трансформирующиеся общества характеризуются так называемым "презентизмом". Люди, живя сегодняшним днем, не задумываются о будущем, не ставят перед собой никаких значимых целей. Это сопровождается пессимизмом, общественной пассивностью, неверием в собственные силы, что наглядно подтверждается различными социологическими исследованиями, проводящимися на постсоветском пространстве. В подобной ситуации происходит переосмысление прошлого и ожидаемого будущего через восприятие настоящего. Так, чем более человек неудовлетворен настоящим, тем он больше идеализирует прошлое и не ожидает ничего хорошего в будущем, и наоборот – более адаптированный к новым условиям человек (а, следовательно, и более удовлетворенный настоящим) оптимистичнее воспринимает будущее и менее зависит от прошлого. Следует отметить и то, что представления о настоящем, прошедшем и будущем относительны, и их границы в сознании людей определяются значимыми для них событиями. Именно такими событиями для нашей страны являются, как можно предположить, перестройка и рыночные реформы. После их завершения начнется "будущее", "доперестроечное" же время – это прошлое. Таким образом, настоящее может

быть растянуто на неопределенно длительное время [8, с.140].

Изучение социального времени, и, прежде всего, субъективного времени – это не только изучение проблем взаимоотношения настоящего, прошлого и будущего, но и изучение причин изменения, непостоянства (замедления или убыстрения) течения субъективного времени. Основные вопросы, возникающие в данном контексте: как и почему происходит различная количественная оценка объективно равных интервалов реального времени; чем объяснить расхождение оценок одного и того же интервала времени при его непосредственном переживании в настоящем, при воспоминании о нем и при мысленном представлении о нем, как еще не наступившем. Таким образом, возникает вопрос о темпе и ритме жизни индивидов. Здесь следует выделить ряд факторов, которые оказывают существенное влияние на ускорение или замедление восприятия хода времени. Темп субъективного времени зависит от эмоционального отношения человека к ожидаемым событиям: безразличен ли он к ним, ждет ли с нетерпением, страшится ли их и т.п. Все, что приносит радость, удовольствие, наслаждение, восторг, пролетает с молниеносной быстротой. Но те же интервалы физического времени, заполненные мучительными переживаниями (телесной болью, моральными страданиями), тянутся невыразимо долго. Скорость хода времени зависит и от степени интенсивности деятельности человека. В какую сторону будет это влияние – зависит от характера деятельности: если человек занят деятельностью, богатой многообразием своих внешних проявлений, время покажется ему значительно более длительным, чем в том случае, когда он будет целиком сосредоточен на решении отвлеченных задач. В последнем случае количество чувственных впечатлений сводится до минимума, и время проносится, не оставляя видимых следов. Отсутствие событий в прошлом ускоряет время, но отсутствие их в настоящем – замедляет его [9, с.45]. Поэтому в переживании времени достаточно четко проявляется как половозрастная, так и социальная и пространственная дифференциация. Так, из повседневных забот пожилого человека значительно реже, чем в молодости, рождаются яркие впечатления, оставляющие след в памяти, а вероятность обрести или открыть в жизни что-либо новое с возрастом уменьшается. Поэтому более масштабные единицы времени (недели, месяцы, годы) сменяются с возрастающей скоростью. Гораздо острее переживают скорость течения времени жители крупных городов, также они более точны в оценке временных интервалов, чем сельские жители. Женщины же болезненнее приспосабливаются к переменам, что отражается на темпе их жизни, они же ощущают и постоянную нехватку времени. Вообще, проблема достаточности (или степени нехватки) времени занимает особое место в изучении социального времени. Степень достаточности времени оказывает сильное влияние на поведение человека, его образ жизни, его социальное самочувствие. Достаточность времени отражается и на убыстрении или замедлении времени по отношению к человеку. В зависимости от избытка или дефицита времени меняется его субъективная ценность. Так, при дефиците времени его субъективная ценность возрастает, а течение времени воспринимается как ускоренное.

Таким образом, изучение социального времени само по себе не имеет смысла. Использование времени, темп и ритм переживания событий и т.п. всегда зависят от характеристик социального пространства. Поэтому необходимо учитывать не только демографические характеристики и психические свойства конкретных людей, но и культурную среду человека, а также социально-экономическую и политическую ситуацию, как в регионе, так и в стране в целом. Любые кардинальные изменения на уровне всего общества накладывают свой отпечаток на жизнедеятельность конкретных индивидов. А это теснейшим образом связано с их социальным самочувствием, их эмоционально-оценочным отношением как к происходящим процессам, так и к своему месту в этом обществе, что выражается в степени удовлетворенности как настоящей жизнью, так и прошлой, и ожидаемой в будущем. Именно поэтому, кризисные, нестабильные, трансформационные периоды в жизни любого общества поднимают проблему интерпретации времени особенно остро.

Литература:

1. Каган М.С. Время как философская проблема. // Вопросы философии. — 1982. — №10. — С.117-124
2. Штомпка П. Социология социальных изменений. / Пер. с англ. под ред. В.А.Ядова. — М.:Аспект пресс, 1996. — 416с.
3. Артемов В.А. Социальное время. Проблемы изучения и использования. — Новосибирск, 1987. — 238 с.
4. Орлов Г.П. Свободное время: условие развития человека и мера общественного богатства. — Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. — 176 с.
5. Яковлев В.П. Социальное время. Издательство Ростовского университета, 1980, — 160с.
6. Давыдов А.А. Модель социального времени. // Социс, 1998.— № 4. — С.98-101.
7. Лычковская О.Р., Баш Е.В. Трансформирующаяся реальность в субъективных представлениях о времени. //Харьковские социологические чтения.— Харьков: ЦЕЕП “Радар”, 1998. — С.22-27.
8. Попова И.М. Представления о настоящем, прошедшем и будущем как переживание социального времени. // Социс. — 1999. — № 10. — С.135-145.
9. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. — Киев: Наук. думка, 1984. — 207с.

**СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім.В.Н.Каразіна**

Адреса: Україна, 61002, Харків, вул. Мироносицька, 1
Телефон: (0572) 45-73-72, 45-73-68, 14-14-08
E-mail: sociology@univer.kharkov.ua
Рівень акредитації: IV

Декан: Ніколаєвський Валерій Миколайович, канд. філос. наук, доцент.

Заступник декана з навчальної роботи: Шеремет Ірина Іванівна, канд. філос. наук, доцент.

Заступник декана з наукової роботи: Арбеніна Віра Леонідівна, канд. філос. наук, доцент.

Соціологічний факультет – один з наймолодших в Харківському університеті. Його історія нараховує 10 років. Хоча соціологічна освіта в нашому вузі була започаткована ще напочатку ХХ сторіччя, лише наприкінці сторіччя університет став готувати соціологів-професіоналів. Спочатку, у 1980 році на базі економічного факультету було введено спеціалізацію з соціології, яка здійснювалась завдяки відкритій у тому ж році кафедрі соціології на чолі з професором Якубою О.О. Перший випуск за цією спеціалізацією відбувся у 1983 році. У 1988 році на економічному факультеті було відкрито відділення соціології, а у 1990 році засновано соціологічний факультет.

Студенти отримують підготовку за спеціальностями “соціологія” та “соціальна робота”. На факультеті здійснюється також спеціалізація з політології. Факультет має денне та заочне відділення, відділення дистанційного навчання.

На денному та заочному відділеннях, за дистанційним навчанням на факультеті навчається майже 500 студентів.

У складі факультету 4 кафедри:

- соціології – зав. кафедрою Якуба Олена Олександрівна, докт. філос. наук, професор;
т.: 45-74-05;
- прикладної соціології – зав. кафедрою Бакіров Віль Савбанович, докт.соціол. наук, професор;
т.: 45-72-37;
- соціології праці та управління – зав. кафедрою Андрющенко Аліса Іллівна, канд.філос.наук, доцент; т.: 45-74-03;
- методики та техніки соціологічних досліджень – зав. кафедрою Кізілов Олександр Іванович, канд.соціол.наук, доцент; т.: 45-75-55;
- лабораторія соціологічних досліджень – зав. лабораторією Арбеніна Віра Леонідівна, канд.філос.наук, ст. наук. співр; т.: 45-76-51.

Факультет має комп'ютерний клас, методичний кабінет, інформаційний центр (бібліотека та центр Internet).

Студенти-соціологи вивчають більше 50 різноманітних курсів, серед яких філософія, загальна та соціальна психологія, політологія, економічна теорія, математика, загальна соціологія, історія соціології, методологія та організація соціологічних досліджень, конфліктологія, політична соціологія, теорія та практика соціальної роботи, управлінське консультування, маркетинг, реклама, соціологія молоді, соціологія сім'ї, методи комп'ютерної обробки соціальної інформації та ін.

Найкращим студентам факультету присуджуються почесні стипендії імені всесвітньо відомих вчених М.Вебера та М.Ковалевського.

Професійна діяльність випускників факультету перш за все пов'язана з викладацькою та дослідницькою роботою у вузах та коледжах, ліцеях та гімназіях, соціологічних центрах, соціальних службах органів влади, центрах зайнятості, соціально-психологічних службах у збройних силах тощо. Вихованці факультету працюють також в галузі реклами та маркетингу, в пресі, на радіо та телебаченні, в органах державного управління та місцевого самоврядування.

Соціологічний факультет має аспірантуру та докторантуру. На факультеті працює спеціалізована рада з захисту кандидатських та докторських дисертацій з соціології за трьома науковими спеціальностями: теорія та історія соціології, соціологія культури, науки та освіти, соціологія управління.

Науковий доробок факультету складають численні дослідження трансформаційних процесів в Україні, зокрема, змін у соціальній структурі нашого суспільства, проблеми розвитку вищої освіти, життєдіяльності учнівської та студентської молоді, електоральної поведінки, якості життя тощо.



СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

61002, м.Харків, вул.Мироносицька, 1, к.9, 21, 22
e-mail: sociology@univer.kharkov.ua
(+38 0572) 45-75-55; 45-73-68; 14-21-34; 14-21-35;
14-22-35 tel./fax: (+38 0572) 14-14-08

Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень створений за ініціативою соціологів, політологів, економістів, юристів Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна та інших наукових закладів, представників ділових кіл, засобів масової інформації, органів місцевого самоврядування м.Харкова.

Основні напрямки діяльності Фонду:

- науковий аналіз, діагностика та прогнозування соціальних, політичних, економічних, екологічних, етнічних та інших проблем сходу України і сучасного українського суспільства в цілому;
- соціологічні, соціокультурні експертизи управлінських рішень, політичних, економічних, соціальних програм і проектів, проблем регіонального, муніципального менеджменту, менеджменту на рівні окремої фірми;
- політичний маркетинг, консультування, організація та інформаційне забезпечення виборчих кампаній;
- аналіз ринку засобів масової інформації та реклами;
- дослідження соціальних механізмів розвитку освіти, науки, культури;
- аналіз споживацької поведінки на ринку продо-вольчих та непродовольчих товарів;
- інформаційне забезпечення фінансово-економічної та інвестиційної діяльності;
- експертиза і корекція рівня соціальної напруги на підприємствах різних форм власності, управлінське консультування.

Дослідники Фонду за останні роки здійснили велику кількість проектів, в тому числі:

- Роль етнічних груп в формуванні Нової Європи (дослідження було проведене спільно з Інститутом міжнародної соціології, Італія, Горіція, 1992 р.);
- Споживацький ринок в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку (1995-1998 рр.);
- Вивчення інформаційного простору в Харкові (моніторинг рейтингу засобів масової інформації, 1995-1999 рр.);
- Місто та держава: проблеми, тривоги і надії городян сходу України (дослідження було проведене в десяти містах сходу України, 1995-1996 рр. спільно з Асоціацією міст України, дослідницьким інститутом RTI (США) та Американським Агентством міжнародного розвитку (USAID));
- Аналіз соціального впливу реструктуризації приватизованих підприємств в Україні (Моніторинг 1996-1998 рр., спільно з програмою Тасіс, англійською дослідницькою фірмою MORI);
- Експериментальний проект у галузі вугільної промисловості. Аналіз соціального впливу та моніторинг (1996-1997 рр., спільно зі Світовим Банком);
- Міжнародні школи молодих соціологів і дослідників у 1997-1999 роках (спільно з соціологічним факультетом Харківського університету при фінансовій підтримці Міжнародного Фонду "Відродження" та Інституту відкритого суспільства (Будапешт, Угорщина));
- Формування адаптаційних механізмів поведінки щодо умов сучасного життя у людей похилого віку (1999 р., дослідження за грантом Міжнародного Фонду "Відродження");
- Оптимізація механізмів функціонування ринку праці в сучасній Україні (1999 р., дослідження за грантом Міжнародного Фонду "Відродження");
- Міжнародний науковий семінар "Особливості електоральної поведінки населення посткомуністичних країн Східної Європи" (1999 р., спільно з Фондом Фрідріха Еберта та Берлінським Науковим Центром соціальних досліджень (WZB, ФРН));
- Міжнародний проект "Соціально-економічні та політичні механізми міграції населення на просторі республік колишнього Радянського Союзу" (1999-2001рр, грант RSS (Soros Foundation)).

Зараз дослідники Фонду працюють над реалізацією таких проектів:

- Міська програма "Діалог": "Забезпечення прав дітей та підлітків на свободу від паління" (1999-2000рр., грант АТ "Харківська тютюнова фабрика");
- Міжнародний проект "Життєві умови, спосіб життя та здоров'я" (2000-2003рр., грант Copernicus);
- Мегапроект: "Вища школа: лідерство для прогресу".

ВИМОГИ ДО АВТОРІВ "ВІСНИКУ":

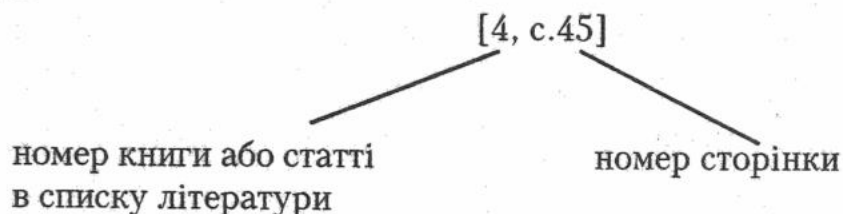
Статті приймаються українською, російською або англійською мовами. Вони мають бути оформлені:

1. Шифри (бібліографічні показники) УДК, ББК (ліворуч).
2. Прізвище та ініціали автора/авторів (праворуч, наприклад: *Бездрабко М.Ю., Ковальова Н.М.*)
3. Назва статті (великими літерами).
4. Анотації статті англійською та українською мовами (не більше 10-12 рядків), незалежно від того, на якій мові подана сама стаття. В анотаціях повинно бути вказано назву статті (англійською та українською мовою відповідно).
5. Ключові слова до статті.
6. Текст статті.
7. Супровідна сторінка: відомості про автора (прізвище, ім'я, по-батькові, адреса, телефон, факс, e-mail, місце роботи, посада, наукове звання).

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. вимкнути "перенос";
2. відступ першого рядку кожного абзацу робиться не "пропусками", а за допомогою "табулятора" або автоматично через меню *Microsoft Word*;
3. відстань між словами – не більше 1 пропуску; зайві пропуски між словами небажані.

Посилання на літературу повинні бути подані в кінці статті у розділі *Література* з послідовною нумерацією відповідно до розміщення їх у статті. Виноски в тексті оформлюються так



Якщо автор посилається на всю книгу або статтю без вказівки сторінок, то вказується тільки номер джерела: [4].

Посилання на кілька джерел оформлюються так: [4, с.52; 7, с.63] або [4; 7].

Статті приймаються на дискеті 3,5" у текстовому редакторі *Microsoft Word*, обов'язково з роздрукованим примірником, який має бути підписаний автором.

Стаття повинна бути обсягом не менш 11000, не більш 22000 знаків (шрифт – "Times New Roman", розмір – 12, інтервал – 1,5; на одній сторінці формату А4 розміщується приблизно 2500 знаків). Користуйтеся міню "Сервіс" – "Статистика".

Автор не має права передавати в інші видання статтю, прийняту редакцією та ухвалену редакційною колегією до друку.

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті.

Статті за підписами авторів висловлюють їхні власні погляди, які можуть не збігатися з позицією редакційної колегії.

Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакційна експертиза виконується винятково для внутрішнього користування.

Бібліографія оформлюється за таким стандартом:

Монографії, 1-3 автори:

Хижняк Л.М. Перетворення організації в умовах соціально-економічних змін. – Харків: Основа, 1999. – 272 с.

Меликов А.З., Пономаренко Л.А., Рюмшин П.А. Математические модели. – К.: Техніка, 1991. – 263 с.

Монографії, 4 автори:

Основы создания гибких автоматизированных производств / Л.А.Пономаренко, Л.В.Адамович, В.Т.Музычук, А.Е.Гридасов / Под ред. Б.Б. Тимофеева. – К.: Техніка, 1986. – 144 с.

Монографії, 5 та більше авторів:

Город и государство: проблемы, тревоги, надежды горожан востока Украины / Бакиров В.С., Кушнарев Е.П., Кизилев А.И. и др. / Под ред. В.С.Бакирова, Е.П.Кушнарева. – Харьков: Форт Лтд, 1996. – 236 с.

Коллективный автор:

Составление библиографического описания: Краткие правила / Междувед. каталогизац. комис. при Гос. б-ке СССР им. В.И.Ленина. – 2-е изд., доп. – М.: Изд-во “Кн. палата”, 1991. – 224 с.

Багатотомні видання:

История русской литературы: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. – М., 1982. – Т. 3: Расцвет реализма. – 876 с.

Перекладні видання:

Эриксон Э.Г. Идентификация: юность и кризис: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1996. – 342 с.

Збірки наукових праць:

Харьковские социологические чтения-98: Сб. науч. работ. – Харьков: ЦЭПП “Радар”, 1998. – 499 с.

Складові частини книги:

Бакиров В.С. Горожане в мире политики // Город и государство: проблемы, тревоги, надежды горожан востока Украины. – Харьков: Форт Лтд, 1996. – С. 190-209.

Складові частини збірника:

Дудченко О.Н., Мыгиль А.В. Семейная самоидентификация в кризисном обществе (Опыт использования техники семантического дифференциала) // Социальная идентификация личности. – М.: ИС РАН, 1993. – С. 84-106.

Складові частини журналу:

Прибиткова І.М. Зайнятість і ринок праці // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – №7-8. – с. 57-80.

Тези доповідей:

Макеев С.А. Тенденции социальной дифференциации // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Проблеми розвитку соціології на сучасному етапі (теоретичні та методичні питання)”. – К.: Ін-т соціології НАНУ. – 1994. – С. 28-30.

Збірник наукових праць

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ім.В.Н.Каразіна**

№ 511'2001

**Соціологічні дослідження сучасного суспільства:
методологія, теорія, методи**

Випуск 12

Технічний редактор Воскобойник І.С.;
коректор Зубков М.Г.;
комп'ютерна верстка Воскобойник І.С.

Підписано до друку 23.02.01. Формат 70X108/1/16. Гарнітура Peterburg.
Друк офсетний. Умовних друк. арк. 11,65. Облік.-вид. арк. 10,68.
Тираж 300 прим. Зак. № 24 . Ціна договірна.

Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна,
Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4
Видавничий центр Харківського національного
університету ім.В.Н.Каразіна.

Видання підготовлено за технічної підтримки
Східноукраїнського Фонду соціальних досліджень

Надруковано ЧП Есін
Харків, пр-т Леніна, 52, к.16